

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

אמיר גולדשטיין

תקציר

במאמר זה אני בוחן את עמדתה המשתנה של הנהגת הליכוד בימי מלחמת יום הכיפורים ואחריה ואת השפעת המלחמה על מפלגת האופוזיציה המרכזית. בשל סמיכות הזמנים בין הקמת הליכוד (בספטמבר 1973) לפרוץ הקרבות (שלושה שבועות מאוחר יותר) נעשתה המלחמה סדנת ההתגבשות של מרכיביה השונים למפלגה מלוכדת. מנהיגי הליכוד נחשפו בדיוני ועדת החוץ והביטחון, הזירה המרכזית שהם היו מעורבים בה, לדילמות, לשיקולים הצבאיים, המדיניים והפוליטיים בעת מערכה צבאית כבדה, הפכפכה ונעדרת הרגשת ניצחון ברור. הם נקטו בימי ההלם וקרבות הבלימה קו ממלכתי ותומך במהלכי הממשלה. משהתאושש צה"ל ועבר למתקפת נגד נמהלה התמיכה בממשלה בביקורת על מטרות המלחמה ועל דרך ניהולה. הפולמוס התעצם בשלב המגעים להפסקת האש והיה לעימות גלוי עם החזרה למערכת הבחירות לכנסת השמינית. בחינת האופן שפעלו בגין ושותפיו להנהגת הליכוד בשבועות המכריעים האלה זורעת אור על פרק בתולדות הימין הציוני ותורמת להבנת דפוסי פעולה של אופוזיציה פרלמנטרית בתקופה של משבר ביטחוני ולאומי. במאמר אני מנתח את ההשפעה המידית של המלחמה על פעילי הליכוד בעקבות המפגש שלהם עם הכמיהה לשלום שגאתה בקרב ציבור רחב בישראל. אטען כי טלטלת המלחמה פערה סדק בתפיסת עולמם, ודרכו נבטו לימים זרעי השלום, ההסכם שנחתם בין ממשלת הליכוד למצרים כחמש שנים מאוחר יותר.

מילות מפתח: הליכוד, מלחמת יום הכיפורים, מנחם בגין, תנועת החרות

ביום חמישי, 4 באוקטובר 1973, בשעה 19:30 הסתיימה ישיבת ועדת החוץ והביטחון של הכנסת.¹ עם חברי הוועדה נמנה מנחם בגין, ראש האופוזיציה בכנסת ומנהיג הליכוד – איחוד מפלגות זה הוקם שבועיים קודם לכן לקראת הבחירות ההולכות וקרבות. חברי

1 תודה ליואב גלבר, ליחיעם ויץ וליגאל קיפניס על קריאת גרסה מוקדמת של המאמר ועל הערותיהם המועילות ולרעות שאשא דימנאט, עוזרת המחקר, על איסוף החומרים ועיבודם. מחקר זה הוא חלק ממחקר מקיף בתמיכת הקרן הלאומית למדעים (מענק 2083/17).

הוועדה איחלו אלה לאלה גמר חתימה טובה, לקראת יום הכיפור שחל למחרת. איש מהם לא שיער כי מלחמה עתידה לפרוץ בתוך יומיים, ודאי לא מלחמה שצבאות מצרים וסוריה ישיגו בה הישגים ניכרים ותהיה לאחר סיומה, על אף הצלחות צה"ל, נקודת משבר בתולדות מדינת ישראל. ביום כיפור עצמו התפלל מנחם בגין בבית הכנסת במצודת זאב בתל אביב, בניין התנועה הפוליטית ההיסטורית שהנהיג. הוא לא ידע דבר וחצי דבר על שהחל להתחולל בחוץ עד שהזעיקה אותו משם בתו לאה. ישראל גלילי, השר המקורב לגולדה מאיר, שוחח עמו בטלפון ומסר דיווח ראשוני על פרוץ המלחמה. מאוחר יותר הובהל בגין אל לשכת ראש הממשלה עם שותפו להנהגת הליכוד אלימלך רימלט ועם יושב ראש ועדת החוץ והביטחון חיים צדוק, ושם הם עודכנו בפרטי ההתפתחויות. ישראל ליאור, מזכירה הצבאי של מאיר, תיאר כיצד בגין 'התקשה לשמור על שלוות רוחו' וביקש ממנו: 'שמור אותי בתמונה'.² כך נפתחה מבחינתו תקופה מטלטלת ואינטנסיבית של מלחמה ומגעים מורטי עצבים להשגת שביתת נשק אשר נמזגו בתוך מערכת הבחירות שהתחדשה. לימים נחשבה מלחמת יום הכיפורים אחד האירועים שתרמו לשקיעת ההגמוניה של תנועת העבודה והכשירו את הקרקע למהפך הפוליטי ב-1977.³ המלחמה זכתה – ועודה זוכה – למחקר נרחב, אולם זה מתמקד בטבעיות בדרך פעולת בכירי הממשלה ומערכת הביטחון.⁴ במאמר זה אני מבקש לשרטט לראשונה את עמדתה המשתנה של הנהגת הליכוד בזמן המלחמה ואחריה בארבעה שלבים: (1) ימי ההלם וקרבות הבלימה, שבלטו בהם התגייסות פטריוטית וממלכתית של מנחם בגין ושותפיו וכן תמיכתם במהלכי ממשלת מאיר; (2) ימי התאוששות צה"ל והמעבר למתקפה, שאז לצד הפגנת השותפות החלו ראשי הליכוד לחלוק על דרך ניהול המלחמה; (3) ימי המגעים לסיום המלחמה, שאז התפתח פולמוס בין ראשי האופוזיציה לממשלה על תנאי הפסקת האש. עצימות הפולמוס גברה,

- 2 איתן הבר, היום תפרוץ מלחמה: זיכרונותיו של תת-אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר, עידנים, תל אביב תשמ"ח, עמ' 30.
- 3 יונתן שפירא, לשלטון בחרתנו, דרכה של תנועת החרות: הסבר סוציולוגי פוליטי, עם עובד, תל אביב 1989, עמ' 175-177.
- 4 למחקר המעודכן והמקיף הבוחן את דרכה של ישראל אל אוקטובר 1973 ראו: יואב גלבר, **הרב: דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים**, דביר, תל אביב 2021. זכות ראשונים במחקר האקדמי על המלחמה שמורה לאורי בר-יוסף, **הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**, זמורה ביתן, תל אביב 2001. ראו גם: הנ"ל, 'ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים: דיון מחודש במחדל הצבאי והמדיני', **עיונים**, 23 (2013), עמ' 1-33; יגאל קיפניס, 'המפנה בחקר הנסיבות לפרוץ מלחמת יום הכיפורים', **שם**, 26 (2016), עמ' 41-80; חגי צורף, 'ממשלת גולדה מאיר לפני מלחמת יום הכיפורים – תשובה ליגאל קיפניס', **שם**, 28 (2017), עמ' 7-43; קיפניס, 'מתודיקה של אפולוגטיקה: תגובה למאמרו של חגי צורף', **שם**, 29 (2018), עמ' 239-246; בועז וונטיק וזכי שלום, **מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שאפשר היה למנוע**, רסלינג, תל אביב 2012; מאיר בוימפלד, **קפיצה למים הקרים: המגעים המדיניים בין ישראל, מצרים וארצות-הברית בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים, 1970-1973**, שני כרכים, אפי מלצר, מודיעין מכבים רעות 2017; דליה גבריאלי-נורי, **נקמת הניצחון: התרבות הישראלית בדרך למלחמת יום הכיפורים**, Israel Academic Press, ניו יורק 2014.

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

ועם החזרה למערכת הבחירות הוא התפתח לעימות גלוי; (4) בחלקו האחרון של המאמר אנתח את ההשפעה המיידית של המלחמה, מיד עם סיומה, על תנועת החרות, בעקבות היחשפות פעילה לכמיהה לשלום, שגאתה בקרב ציבור רחב בישראל. אטען כי טלטלת המלחמה פערה סדק, ודרכו נבטו זרעי השלום העתידי בין ממשלת הליכוד ובין מצרים. בחינת פעולתם של בגין ושותפיו להנהגת הליכוד בשבועות המכריעים האלה תזרע אור על פרק בתולדות הימין הציוני. יהיה בה כדי לתרום להבנת דפוסי פעולה של אופוזיציה פרלמנטרית בתקופה של משבר ביטחוני ולאומי. הפרשה כולה עשויה ללמד על השפעתה של מלחמה עקובה מדם על מפלגת ימין אקטיביסטית בהתוויית עמדותיה ומדיניותה. המקורות המרכזיים שאני משתמש בהם לראשונה הם פרוטוקולים של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, שרובם המכריע נפתח בשנים האחרונות לעיון הציבור. בדיונים אלה קיים תיעוד מפורט למדי של התבטאויותיהם של ראשי האופוזיציה בדיונים סגורים על המלחמה עם ראשי הדרג הביטחוני והצבאי.⁵ הוועדה התכנסה בכל יום, לעתים אף פעמיים ביום, והעיון בדיוניה מאפשר לבחון את עמדות מנהיגי הליכוד בזמן אמת. את מפלגת הליכוד החדשה ייצגו בוועדה, נוסף על בגין, ארבעה חברים: חיים לנדאו, חברו עוד מימי האצ"ל; בנימין הלוי, שופט בית המשפט העליון שהצטרף לתנועת החרות ארבע שנים קודם לכן (ההצטרפות זו סימלה את הלגיטימציה הגוברת שקיבלה התנועה); רימלט ושניאור זלמן אברמוב, מראשי המפלגה הליברלית, הבורגנית המתונה, שחברה לחרות שמונה שנים קודם לכן. גם הדיונים של מרכז תנועת החרות בשבועות שלאחר סיום המלחמה זורעים אור על הרגשת חבריו כישראלים החברים במפלגת אופוזיציה מרכזית ועל האופן שחוו פעילי המפלגה את טלטלת המלחמה. לצדם אשתמש במקורות ראשוניים אחרים מתיקי האישים שהיו חברי הליכוד ומתיקי החטיבות שהרכיבו אותה ובספרי זיכרונות וביוגרפיות של כמה מהמעורבים. מנחם בגין עמד באוקטובר 1973 בראש אופוזיציה במצב מורכב. הוא נמצא בעיצומה של מערכת בחירות לכנסת השמינית, שאליה הגיעה לראשונה בחייו כמנהיג של מפלגה גדולה בכוח. והנה, מדינת ישראל נקלעה למלחמה, וחומרתה הלכה והתבהרה במהירות. סדר הקדימויות היה ברור, ולכן כבר בערב שפרצה המלחמה הוחלט על הפסקת תעמולת הבחירות ועל דחיית מועדן. הליכוד קרא לציבור להתאחד מאחורי הצבא הלוחם והביע את אמונו בניצחון צה"ל.⁶ בלשונו של בגין: 'עת מערכה היא לישראל, והיא מן הכבדות מאז חידוש עצמאותו. תכניתנו היחידה צריכה להיות [...] לנצח במלחמה לאחר שנביס את האויב, נהדוף את כוחותיו ונמגר אותם, תגיע השעה לשאול וגם לתבוע תשובות'.⁷ המלחמה שפרצה בהפתעה והישגי צבאות מצרים וסוריה חשפו את מחדלי הממשלה והצבא ואת הצורך לתמוך בהם ולפקח עליהם כאחד. בגין ושותפיו הפוליטיים תפסו את

5 על אף חשיבותה ומעמדה של ועדת החוץ והביטחון, טרם ניצבה פעילותה במרכז מחקר אקדמי. בתקופה הנדונה במאמר זה התקיימו רוב דיוני הוועדה במליאתה, והם היו ענייניים למדי. ב-1977, בשל ריבוי ההדלפות הוחלט על העברת דיונים בנושאים סודיים לוועדות המשנה של הוועדה.

6 יוחנן בדר, **הכנסת ואני**, עידנים, ירושלים 1979, עמ' 219.

7 מנחם בגין, 'מצהרי יום הכיפורים', **מעריב**, 12.10.1973.

תפקידם כמי שנושאים באחריות לאומית וביקשו להיות אופוזיציה בונה (קונסטרוקטיבית), אך לא יכלו להתעלם ממערכת הבחירות המכרעת, שעתידה להתחדש לאחר שוך הקרבות. השניות הזאת עומעמה בימי ההלם וההפתעה הראשונים, אך החריפה לאחר שלב הבלימה. זאת ועוד, זו הייתה המערכה הצבאית החמישית בתולדות מדינת ישראל ובקורותיו של בגין כמנהיג פוליטי. מלחמת העצמאות שפרצה מיד לאחר צאתו ממסתורי האצ"ל לזוהה במשברי מעבר מעשייה ותרבות מחתרתיות לעשייה פוליטית וצבאית גלויה.⁸ במלחמת סיני חווה בגין לראשונה התקרבות למסכם (קונסנזוס) כאשר הזמין אותו דוד בן-גוריון, ברגע נדיר של הפוגה ביריבות המרה בינו לבין למנהיג תנועת החרות, למיטת חוליו ושיתף אותו בתכנית המבצעית. עם תום המלחמה והחלטת ממשלת ישראל על נסיגה מסיני פרץ העימות הפוליטי בין מפא"י לחרות ובין ראשיהן במלוא עוזו. חרות עמדה בראש המתנגדים לנסיגה, אך נראה שבגין נשא עמו את השותפות קצרת המועד שנודמנה לו באוקטובר 1956. ניכר כי בסתיו 1973 עלתה בתודעת בגין המעורבות שלו ושל מפלגתו בימי מלחמת ששת הימים ובימי מלחמת ההתשה. בתקופת ההמתנה שקדמה ליוני 1967 פנה בגין למסלול של השתלבות במסכם הכללי הפוליטי בישראל. בסופה הוא מונה לשר בממשלת ישראל, ומפלגתו הצטרפה לקואליציה הרחבה לשלוש השנים שאחרי כן. לפיכך היה בגין מעורב בהחלטת ההחלטות בימי מלחמת ששת הימים, חווה לראשונה בחייו שותפות פוליטית עם ראשי המדינה.⁹ לימים, בעת אירועי מלחמת ההתשה, העמיקה קרבתו של בגין למוקדי ההחלטות בתוקף תפקידו כשר שעמד בראש הסיעה השנייה בגודלה בממשלות גולדה מאיר.¹⁰ בסתיו 1973 הייתה ועדת החוץ והביטחון הזירה המרכזית שהיה ביכולתם של בגין ושותפיו להנהגת הליכוד להשיג בה שותפות והשפעה. דיווחים שהתקבלו בישיבותיה היום יומיות לימדו על המצב בחזיתות והתקיימו דיונים מעמיקים למדי על מטרות צבאיות ומדיניות של ישראל.

ממלכתיות ודרישה לשותפות: ראשי הליכוד בשלב הבלימה

במוצאי יום כיפור בשעה 19:00 התכנסה ועדת החוץ והביטחון לראשונה מפרוץ הקרבות ושמעה סקירה מפי האלוף אהרן יריב, שהיה מועמד ברשימת המערך לבחירות וגויס כעוזר מיוחד לרמטכ"ל. בגין ולנדאו הרבו לקטוע את הסקירה בניסיון להבין את המציאות המבצעית ולאמוד את מספר הנפגעים בצה"ל. במפגש המוקדם הזה בולטת אי-ההבנה של חברי הוועדה, ובהם מנהיגי הליכוד, את המצב בחזיתות לאשורו. הם ניתחו את תמונת

- 8 יחיעם ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות, 1947-1949, המרכז למורשת בן-גוריון, קריית שדה בוקר 2002, עמ' 54-60.
- 9 אמיר גולדשטיין, "מלחמת הפדות והישע" – מנחם בגין במלחמת ששת הימים ולידתו המחודשת של הימין בישראל, קתדרה, 163 (ניסן תשע"ז), עמ' 131-162.
- 10 יחיעם ויץ, 'לכור מחצבתו: מנחם בגין בממשלת הליכוד הלאומי, פרישתו ממנה בשנת 1970 ומשמעותה', שם, 141 (תשרי תשע"ב), עמ' 133-158.

המצב במונחים של מלחמות ישראל בעבר, ובעיקר של מלחמת ששת הימים. בגין העריך שצה"ל יוכל להתעשת מההפתעה בתוך זמן קצר ולנקוט פעולות שיבטיחו עליונות מובהקת במרחב, כמו שאירע ביוני 1967: 'מבחינה צבאית, אני חושב שצריך לתת לאויב מכות גדולות ביותר. סוף סוף הם תקפו אותנו... אני סובר שצריך לנצל, אם אפשר את הלילה, ובוודאי את שעות הבוקר המוקדמות, עם שחר, כדי לנסות להשמיד את מירב שדות התעופה של האויב, שלא יהיה להם מניין להמריא ולאן לשוב'.¹¹ הקושי להכיר בהצלחתם הראשונית של צבאות מדינות ערב ובמגבלות שהצרו את יכולת הפעולה של חיל האוויר של ישראל בא לידי ביטוי בחשש שביטא בגין מפני כינוס מהיר של מועצת הביטחון ביוזמת מדינות ערב, בטרם 'נזרוק אותם חזרה'. הדברים שנכתבו בפרוטוקול של ישיבה זו ושל ישיבת ההמשך שנערכה למחרת אינם משקפים תבהלה או חרדה מפני תבוסה של ישראל, אם כי בגין שאל על הודעות מדינות ערב 'ביחס למה שהם קוראים נצחונותיהם'. נראה שביממה שחלפה התחוור לחברי הוועדה כי ישראל נמצאת במערכת התגוננות, כי צה"ל מופתע מעוצמת הכוחות ומכושר הלחימה של צבאות ערב וכי חיל האוויר מוגבל בפעולתו בשל איום הטילים. מנהיג הליכוד ביקש לקבל פרטים מהאלוף יריב על צביון המערכה שהוגדרה 'קרבות קשים', על התקדמות צבא סוריה ועל פינוי היישובים הישראליים. כשהתקבל מידע ביקש בגין לנסח לעצמו ולחבריו הערכת מצב מפוכחת - 'אנחנו עומדים במלחמת קיום. זה לא עניין פשוט'. הוא הודה בשם חברי הוועדה 'לאלוף יריב שהעמיד אותנו על המציאות בגילוי לב' והוסיף: 'אני חושב שעלינו לומר איש לרעהו [...] שבמערכה זאת [...] ידנו עדיין לא על העליונה. אסור לנו שתהיה לנו אשליה [...] אם ירצה השם נתגבר על האויב ונעשה את כל החשבונות, אך לא לפי שעה'.¹²

בימים הראשונים נשזרו בדברי נציגי הליכוד הלם ואכזבה מהפער בין ביצועי צה"ל לציפיות שתלו בו ודאגה מן ההתפתחויות. לנדאו ביטא 'במלוא הכנות והחרדה' את ההפתעה הגדולה מכך שלהבדיל מהמסרים שהועברו בדיוני הוועדה בשנה שקדמה למלחמה, מוצבי צה"ל בתעלת סואץ לא החזיקו מעמד עד שהגיעה תגבורת לחזק אותם. בגין שיתף: 'שמעתי על 400 טנקים שצלחו את התעלה. זה היה בשבילנו חידוש גדול, ואפילו הייתי אומר מין זעזוע. לזה לא ציפה אף חבר אחר בוועדה'. הוא ביקש להפסיק את הישיבה ולחדש אותה בלשכת הרמטכ"ל כדי לקבל דיווח מראש הממשלה או ממפקד הצבא.¹³ ואכן, לאחר דין ודברים הופסקה הישיבה והתחדשה בנוכחות שר הביטחון. בשעה שסקר דיין את תמונת המצב שתק בגין ולא שאל, לא הגיב ולא קרא קריאות ביניים, כדרכו בישיבות האחרות. למחרת התייחס בגין 'למצב רוח מסוים שהשתרר' באותה ישיבה ול'דאגה בלב' אשר 'מצווה וחובה להשיחנה'.¹⁴ נראה שאכזבתו מהתנפצות

11 פרוטוקול ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, ארכיון המדינה, 6.10.1973 (להלן: ועדת החוץ והביטחון, א"מ).

12 שם, 7.10.1973.

13 שם.

14 שם, 8.10.1973.

דמות אלילו תרמה לשתיקתו. דיין מונה לתפקיד שר הביטחון עם כניסת גח"ל לממשלה ב'תקופת ההמתנה', ובגין קיים עמו יחסים פוליטיים קרובים, ראה בו את סמל הצבריות וכתב לו בהערצה: 'אשרי העם ששר בטחון כמוך ממונה על היערכות צבאו'.¹⁵ בימים שאחרי כן סיכל בגין יוזמה של כמה מראשי הליכוד, ובהם לנדאו, לקדם קריאה להתפטרות שר הביטחון בשל אחריותו למחדל.¹⁶ כמעט עשור מאוחר יותר התייחס לאבדן העשתונות של דיין: 'אוי לאוזוניים אשר בהם עדיין מהדהדות המילים של אחד מגיבורי האומה אשר דם המכבים זרם בעורקיו, שר הבטחון דאז: "הולך לנו הבית השלישי" [...] אתם משערים בנפשותיכם מה פרושם של המילים אלו?'¹⁷

חברי הוועדה מהימין לא הסכימו להסתפק בדיווחים השוטפים מפי קצינים בכירים ודרשו שוב ושוב בזמן המלחמה להיפגש עם מאיר, עם דיין ועם הרמטכ"ל. הם מצאו את עצמם לא אחת מנסים לקושש מידע כדי לעמוד על גודל האתגר הצבאי שעמו התמודד צה"ל. כאשר סברו שהמידע המוצג בפני הוועדה אינו מספק קרא בגין: 'אם כך נוכל להסתפק ברדיו' וכן: 'ב־בי.סי אני יכול לקבל יותר ידיעות'.¹⁸ בעקבות המידע החסר, ולעתים אף המוטעה, שנמסר לחברי הוועדה הם הסיקו ביומה השלישי של המלחמה כי מתקפת הנגד של צה"ל בסיני עלתה יפה. הערכה זו נבעה מהאופטימיות ששררה בפיקוד הדרום ובמטכ"ל במשך היום ומהקלת הראש בדיווחים על הקשיים שנתקלו בהם הכוחות בשטח. רק בערב התבררו הישגי המצרים. בגין קבל ימים מספר אחרי כן: 'אני הטעיתי מספר בריות', 'אני אינני רגיל בזה'; וסיפר כיצד הודיע לבנו בני, ששב מארצות הברית: 'ברוך השם, אנחנו גמרנו'.¹⁹ הפרוטוקולים המוקדמים של ועדת החוץ והביטחון מלמדים על אי־הבנה מלאה של המצב, שנבעה מההפתעה ומההלם, מהעובדה שחבריה היו מנותקים ממוקדי ניהול המערכה ומהקשר המוגבל שלהם עם הדרגים הבכירים. בד בבד עם סקירות שנמסרו בוועדה ניזונו חבריה ממידע שקיבלו מקרוביהם, מבניהם ששירתו בצה"ל, משכנים, מחברים ואף מאזרחים שפנו אליהם ביוזמתם.²⁰ בגין שיתף את חבריו: 'יש שמועות ויש דאגה. אני הולך עכשיו ברגל כי אני גר בקרבת מקום. אנחנו אנשי ציבור. לא היה לי טיול כזה שבו לא יעצור אותי מישהו, איש, אישה, תלמיד וישאל: מר בגין, יהיה טוב? מה יהיה? דאגה בלב העם - ישיחנה. אני אומר: המלחמה קשה, אנחנו נתגבר. ושני הדברים אמת. כמו שאני מאמין בדבר השני, והדבר הראשון אינו זקוק להוכחות'.²¹

- 15 'נאום השר מנחם בגין בטקס הפתיחה של ועידת תנועת החרות ביום כ"ח באייר תשכ"ח', היום, 26.5.1968.
- 16 אהוד בן עזר, **אומץ, סיפורו של משה דיין**, משרד הביטחון, תל אביב 1997, עמ' 259.
- 17 מנחם בגין, 'מלחמת בלית ברירה או מלחמה עם ברירה - דברי ראש הממשלה בטקס סיום המכללה לביטחון לאומי נאום לציבור'. פורסם ב'11.8.1982.
- 18 ועדת החוץ והביטחון, 17.10.1973, א"מ, וראו גם: שם, 20.10.1973.
- 19 שם, 13.10.1973.
- 20 הנהגת הליכוד ביקשה שכל חבר כנסת יעביר מידע בעל חשיבות על המלחמה שיגיע אליו למנחם בגין או לאליםלך רימלט: שמואל תמיר, **בן הארץ הזאת: אוטוביוגרפיה**, 2, זמורה ביתן, לוד 2002, עמ' 1418.
- 21 ועדת החוץ והביטחון, 10.10.1973, א"מ.

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

מסר מודגש של דוברי הימין בוועדה בא לידי ביטוי בהצעות לפגוע במטרות אזרחיות במדינות ערב, כחלק מן המלחמה.²² עוד בישיבה הראשונה של הוועדה לאחר פרוץ המלחמה בהפתעה הציג לנדאו לחדור לסוריה בניסיון לערער את השלטון במדינה ולפגוע במתקני החיים האזרחיים. יומיים מאוחר יותר קרא 'לנסות ולהשמיד את כוח החשמל של מצרים, לשבש את אספקת המים במצרים, וגם את דרכי התחבורה, גשרים וכבישים ראשיים. שילקקו פצעים במשך הרבה מאוד זמן, וידעו מה מחיר התקפה על ישראל'. הוא העריך שפעולות כאלה יוכלו להפיל את שלטונו של אנואר סאדאת ואולי 'יקום במצרים משטר חדש, אחר, שיהיה יותר הגיוני, שאתו ניתן יהיה לנו לשוחח בצורה רציונלית'.²³ הדברים הטרימו תפיסה שתבשיל ב-1982 בדבר היכולת לכפות בכוח פתרונות מדיניים על מדינות ערב. בגין ולנדאו הוטרדו ממורל הערבים, שהשתקף משידורי תחנות הרדיו במדינות השכנות: 'בינתיים שרים הערבים שירי ניצחון משכרים' ודרשו לפעול בעוצמה בהקדם 'כדי לשבור את ההתלהבות הזו'.²⁴ אפילו רימלט הליברל, המתון מקרב דוברי האופוזיציה, קרא להכין את העם למלחמה ממושכת כדי להגיע להכרעה מובהקת של מדינות ערב: 'כי כל קיצוץ במלחמה הוא לא לטובתנו'. כאשר התפלא יצחק נבון, חבר הוועדה ומי שיעמוד בראשה מ-1974, מן האמירה שסיום מהיר של המערכה אינו רצוי, רימלט הדגיש שאין להסתפק בהרוגים מצרים וסורים רבים ובהרס אמצעי הלחימה שלהם - אלא יש להנחית 'מכה יוקרתית, שהפסקת האש תמצא אותם בשטחם הם, לא רק כדי להוכיח להם שתוקפנות אינה משתלמת, אלא מבחינת ההשפעה על האוכלוסייה'.²⁵ בכסיס ההשתתפות הערה של ראשי הליכוד בדיוני ועדת החוץ והביטחון ניצב רצון עז לשותפות בנשיאה בנטל, בניתוח המצב ובגיבוש המדיניות הלאומית בעקבות המלחמה הקשה. בשתי המלחמות הקודמות הייתה גח"ל חלק מהקואליציה, ונציגיה השתתפו בוועדת השרים לענייני ביטחון. ביומה השלישי של מלחמת יום הכיפורים ביקש השר משה קול, ראש המפלגה הליברלית העצמאית, לחזק את הלכידות במערכת הפוליטית והציבורית הציג לראש הממשלה לצרף את הליכוד לקואליציה ולמנות את בגין ורימלט כשרים, אך מאיר סירבה.²⁶ הדרישות החוזרות ונשנות להיפגש עם ראש הממשלה, עם שר הביטחון ועם הרמטכ"ל נבעו לא רק מרצון לשמוע את ניתוח המצב מפי מי שנמצאים בראש סולם האחריות אלא גם מאמונה שיש בכוחה של הוועדה לתרום להתוויית המדיניות הלאומית בשעת החירום: 'צריך להפעיל את הכוח הקולקטיבי שלנו. זו אחריותנו'.²⁷ בשל ההסברים

22 גד ברזילי, דמוקרטיה במלחמות: מחלוקת וקונסנזוס בישראל, ספרית פועלים, תל אביב 1992, עמ' 163-164.

23 לנדאו היה חבר הוועדה מ-1951, שנים רבות משהיה בגין, ובזמן המלחמה בלט בפעלתנותו בדיוניה, נכנס לפרטים מבצעיים, טקטיים, טכניים, אם כי גם לעתים חזר שוב ושוב על רעיונות, אף שנדחו במערכת הביטחון. ועדת החוץ והביטחון, 7.10.1973, 13.10.1973.

24 שם, 7.10.1973 (בגין), 14.10.1973 (לנדאו).

25 שם, 13.10.1973. וראו גם דברים דומים של רימלט שם.

26 משה קול, אנשים ומעשים, צ'ריקובר, תל אביב 1983, עמ' 48.

27 דברי בגין, שם, 7.10.1973.

שניתנו לראשי הליכוד בדבר הצורך החיוני לפנות את המפקדים הבכירים לניהול המלחמה ולביקור בחזיתות השונות הדגיש בגין שלחברי הוועדה ניסיון מדיני עשיר והוסיף:

אני יודע את המעמסה המוטלת על שר הבטחון והקצינים והממשלה. גם על כל אחד מאתנו מוטלת מעמסה של דאגה לעם ישראל [...] אנחנו רוצים גם לתרום מחשבה [...] אנחנו מקדישים את זמננו בימים אלה כדי לחשוב, לא רק פה בישיבות אלא גם בבית, ביום ובלילה, כדי שנוכל להביע דעתנו, אנחנו צריכים לדעת מה מתרחש בחזיתות [...] כולנו יושבים בדאגה ורוצים לתרום ולעזור משהו.²⁸

ספק כמה הוא הבין את דפוסי העבודה בין הדרג המדיני לדרג הצבאי בזמן המלחמה על רקע הצורך להחליט החלטות מהירות. במקצת המקרים אישרה הממשלה בדיעבד החלטות שהחליטה ראש הממשלה לפני כן בהתייעצויות מדיניות וצבאיות בפורום מצומצם.²⁹ עם זאת, ברור שמנהיג הליכוד לא רצה להידחק הצדה מתהליך החלטת ההחלטות בשעות כה מכריעות. אפשר לשער כי הוא זיהה הזדמנות לתת כתף בשעה שהוכיחה הממשלה חולשה ולהשתתף בתהליך ההחלטות מהמציאות הקשה בימי המלחמה הראשונים. נוסף על כך, המסרים העקביים על חשיבות קיום ישיבה יומית של ועדת החוץ והביטחון, קבלת דיווחי מקרו ומיקרו והשתתפות של בכירי המדינה והצבא בדיונים נבעו גם מהתפיסה הדמוקרטית שהוא פיתח בשנותיו הארוכות באופוזיציה. הוא ייחס חשיבות יתרה לתפקידה של הכנסת כמייצגת הציבור ולתפקידה של האופוזיציה כמי שאמונה על פיקוח וביקורת, משלימה את עבודת הממשלה ותורמת לה. במענה לשר הביטחון, שהסביר כי הוועדה אינה גוף מבצעי ושאיפילו הממשלה המחזיקה באחריות המיניסטריאלית אינה מתכנסת מדי יום ביומו, השיב בגין: 'בוועדה הזאת יש שני חלקים של הכנסת ולא אחד בלבד'. כלומר הוא ביסס את תביעותיו על ייחודיות הוועדה בתור הגוף היחיד בתקופת החירום המייצג את כלל אזרחי המדינה, גוף שמוצגות בו סיעות אשר אינן משתתפות בממשלה (הכנסת כמעט לא כונסה לדיון בימי המלחמה). למוד ניסיון משנותיו הארוכות בראש האופוזיציה, ביקש מנהיג הליכוד לבצר את תפקידה של זו במדינה דמוקרטית בענייני שלום וביטחון: 'תפקידה לפקח על הממשלה בעניינים קלים, קל וחומר בעניינים הנוגעים לחיים ולמוות, ואנחנו מבקשים לדעת מה המצב וגם לעוץ עצה'.³⁰

אם כן, הפיקוח של האופוזיציה והשותפות שלה בהתמודדות עם המערכה היו צורך לאומי לדעת בגין, בוודאי כאשר 'כמה וכמה פרוגנוזות [...] לא התאמתו'.³¹ התהיות והשאלות הקשות נובעות מדאגה, מחובה ציבורית, מהצורך לתרום זווית חדשה לדיון. בפגישה ב-10 באוקטובר, בעקבות ידיעות על התקפות חיל האוויר של סוריה על כוחות צה"ל, קרא: 'האם

28 שם, 17.10.1973.

29 שמעון גולן, 'היחסים בין הדרג הצבאי לדרג המדיני בישראל במלחמת יום הכיפורים', זמנים, 84 (סתיו 2003), עמ' 4-16.

30 שם.

31 ועדת החוץ והביטחון, 17.10.1973, א"מ וראו גם ב-7.10.1973, שם.

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

אנחנו יושבים כאן סתם ומכלים זמן? אני מבקש לאפשר לי לשאול שאלות מכאיבות [...] זה מרגיז את החברים. כאילו עשינו עוול על ידי הצגת שאלות כאלה.³² כמה מחברי הוועדה שיבחו את בגין ואת נציגי האופוזיציה האחרים על פעולתם בימי המלחמה, אהרן ידלין, מזכ"ל מפלגת העבודה, הדגיש כי על אף אי-הסכמות שמתעוררות בטבעיות בינו ובין נציגי הליכוד: 'אני חייב לשבח את האחריות של חברי הכנסת מהאופוזיציה. ואינני בא בטענות על כך שחברי כנסת מהאופוזיציה רואים בפורום זה של ועדת החוץ והבטחון את הפורום דרכו הם מחווים דעתם בימי הרת עולם למדינת ישראל'.³³ יום לאחר שנשא בגין נאום במליאת הכנסת, בעת כינוסה הראשון לאחר פרוץ המלחמה, הודה לו יזהר הררי (מפלגת העבודה) על הופעתו ההוגנת ועל המסר המאחד שביטא. גם גדעון האוזנר, נציג המפלגה הליברלית העצמאית בוועדה, ציין את מידת הריסון של בגין.³⁴

מלבד שאלת מקומה של הכנסת בפיקוח ובביקורת בשעה הרת גורל ביטחונות, נראה שבגין ביקש להבטיח את מעורבות הימין בדיון ולהשפיע על תוצאות המלחמה. ב-12 באוקטובר הוא עמד על זכותו להשמיע את דעתו בפני ראש הממשלה וביקש לזמן ישיבה מיידית עמה, לקראת הימים הבאים, שנחשבו מכריעים לגורל המלחמה: 'יש פה ציבור של 300,000 אזרחים שבשמם אנחנו מדברים'. זה היה רגע של משבר פנימי בוועדה. לנדאו הצטרף לדרישת מנהיג מפלגתו וקרא: 'הממשלה משטה בוועדה זו'. חיים צדוק, יושב ראש הוועדה, הדגיש בהחלטיות שבשבוע האחרון קיימה הוועדה שמונה ישיבות, ובהן שתיים בהשתתפות גולדה מאיר ואחת בהשתתפות משה דיין. הדיון הטעון הזה סימן שלב חדש בעמדת נציגי הליכוד בנוגע לניהול המלחמה.

ביקורת על מטרות המלחמה ועל דרך ניהולה, 13-18 באוקטובר

בשבוע השני של המלחמה נקטו ראשי הליכוד עמדה עצמאית יותר בדיוני ועדת החוץ והביטחון. ברקע נמצאו הקשרים השוטפים שקיימו עם אריאל שרון. שרון, שיזם את הקמת הליכוד והוצב במקום השישי ברשימת מועמדיה לכנסת, פיקד על אוגדת שריון שלחמה בחזית המצרית. תקוותו להתמנות לרמטכ"ל - שנכזבה ועמדה ברקע פרישתו מצה"ל שלושה חודשים קודם לכן - שבה וגאתה בעקבות מחדל יום הכיפורים. מערכת היחסים הטעונה שלו עם הקצונה הבכירה של צה"ל, ובראשה הרמטכ"ל דוד אלעזר, הסלימה למלחמת גנרלים גלויה. בישיבה בשעות הערב ב-14 באוקטובר החל בגין לנסות להשפיע על ניהול המערכה הצבאית של ישראל. ברקע ניצבה דעיכת המתקפה של ישראל בצפון עם הגעת חיל המשלוח מעיראק שסייע לצבא סוריה וההיסוסים במטכ"ל בשאלת צליחת תעלת סואץ על רקע שחיקת כוחו של חיל האוויר וההמתנה לרכבת האווירית של ארצות הברית. בגין

32 שם, 10.10.1973.

33 שם, 13.10.1973.

34 דברי ידלין בפרוטוקול הוועדה מ-13.10.1973, דברי הררי ב-17.10.1973 והאוזנר ב-24.10.1973.

התייחס לאסטרטגיה שהציג הרמטכ"ל וכיוונה להסתפק זמנית במערך הגנה בסיני, לפעול תחילה להשגת הכרעה בחזית הסורית ואחרי כן להתפנות למתקפה גדולה בחזית המצרית. 'אני חושב, רבותי, שאסטרטגיה זו טעונה שיקול מחדש והסיבה המכרעת היא, שהסורים לא נשברו. ואין יסוד להניח היום, כפי שהוא מתפתח, שהם יישרו מחר או מחרתיים'. מנהיג הליכוד קבע: 'אני יכול לומר לחברי הוועדה - ושוב לא בלי יסוד - שלפי הערכה יש לנו היום כוח לשבור את הכוח המצרי'.³⁵ אופן הצגת הדברים, ההערכות הפסקניות והפרטים שהוצגו חשפו לפני חברי הוועדה שהאלוף שרון מדבר מגרוננו של מנהיג המפלגה. בגין הדף את השאלות על אילו מקורות הוא נשען ונימק את הצורך להחיש את ההתקפה בסיני בכך שהמצרים מתחזקים בכוחות נוספים: 'מורי ורבותי. עלינו לדעת שהמצרים שולטים על כל המעברים בתעלה. אנו איננו מפריעים להם אפילו במידה קטנה בהעברת כוחות נוספים. וזאת אני אומר עכשיו בביטחון מלא: אין זה נכון שהשמדנו את הגשרים'.³⁶

זו הייתה הפעם הראשונה בתולדות המדינה שלמפלגת הימין הישראלית הייתה נציגות בכירה בצה"ל ובעומק החזית שהייתה מתואמת עם הנהגתה.³⁷ שרון מתח ביקורת נוקבת על הממשלה ועל הרמטכ"ל, שנכשלו לדעתו בניהול המלחמה, ופיאר את התנהלות אוגדתו. ראשו נתון ליחסי ציבור, דאג להעביר באמצעות אשתו לילי שרון למנהיגים פוליטיים שונים מסרים על הצלחת אוגדתו.³⁸ הקשר שלו לחברי הליכוד בוועדת החוץ והביטחון נועד לקדם את מטרותיו הצבאיות והאישיות באמצעות לחץ על הדרג המדיני הבכיר. צמרת הממשלה והצבא קיבלה דיווחים על 'שהאלוף שרון כל יום מטלפן לבגין, הוא מוסר אינפורמציה - זה הכל בהשמצות עלינו'.³⁹ אלעזר התרשם כך: 'כאשר מסתיים שלב או פרק במלחמה, מנהיג האופוזיציה מקבל דיווח משרון, משתף בה את הדרג הצבאי ולעיתים אף מתקן את דבריהם'.⁴⁰ בשלב מסוים אף פנה בגין לשר הביטחון, שרחש הערכה רבה לשרון, סיפר על שיחות הטלפון שהוא מקבל ממנו, הליל ושיבחה את כישוריו והציע לקדמו בעיצומה של הלחימה העזה בסיני, מפיקוד על אוגדה לפיקוד על קורפוס.⁴¹ כך נקלע בגין לתוך 'מלחמות הגנרלים', בעיצומה של המלחמה. השר חיים בר-לב, אשר גויס מיד עם

35 ועדת החוץ והביטחון, 13.10.1973, א"מ.

36 שם.

37 פוליטיזציה בולטת של יחסי הגומלין בין ממשלה לצבא אפיינה את ישראל בשנותיה הראשונות (בעיקר בסוגיית הזיקה הבולטת בין מפ"ם ובין הקצונה הבכירה בצה"ל ומאמציו של בן-גוריון לקדם את משה דיין ואסף שמחוני, המקורבים למפא"י, לתפקידים בכירים כמשקל נגד), אולם לקשר הישיר בין שרון לראשי האופוזיציה בכנסת לא היה תקדים בשנים שקדמו ל-1973.

38 תמיר, *בן הארץ הזאת*, עמ' 1419.

39 אריה בראון, *משה דיין במלחמת יום הכיפורים*, עידינים, תל אביב 1992, עמ' 192.

40 חנוך בר-טוב, *דדו: 48 שנה ועוד עשרים יום*, מעריב, תל אביב 1978, עמ' 251. ראו גם את עדות יצחק נבון, ארכיון מרכז מורשת בגין (להלן: אממ"ב).

41 בראון, *משה דיין*, עמ' 171. המהלכים הצבאיים של שרון הטרידו את המערכת הפוליטית. פנחס ספיר, *שר האוצר, שמע באכזבה שאוגדת שרון צלחה את תעלת סואץ*. אריה אבנרי, *ספיר, פלג, גבעתיים 1976*, עמ' 310.

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

פרוץ המלחמה לצה"ל, מונה לאחר ימים מספר למפקד חזית הדרום וביקש לנטרל את השפעת שרון על מנהיג הליכוד, הראה לבגין את תיקו האישי של האלוף כדי לחשוף לפניו את הפער בין הכתרים שנקשרו לראשו בעיתונים ובין התנהלותו הממשית בתפקידים השונים שמילא.⁴²

גם ללא קשר לפרשת שרון, ברור כי עם התייצבות מהלכי הבלימה של צה"ל והתפוגגות חרדת ימי המלחמה הראשונים הובלטו ההבדלים בין העמדות שביטאו ראשי הליכוד בנוגע למטרות המלחמה ולדרכי הפעולה של צה"ל ובין עמדת הממשלה. גם בשלב זה המשיכו נציגי הימין לבטא קו ממלכתי פטריוטי, ורוח הדיונים בישיבות ועדת החוץ והביטחון הייתה לרוב טובה, אולם להבדיל מימי הבלימה, החריפו כעת המחלוקות על מטרות המלחמה ועל האמצעים שנקטו בה.

עוד בשבוע השני ללחימה התעוררה השאלה כיצד היא עתידה להשפיע על התהליך המדיני בין ישראל למדינות ערב. האם על ישראל להפגין גמישות כדי שזו תוכל לתרום למציאת הסדר זמני או קבוע במזרח התיכון, או שמא לקח המלחמה צריך להוביל להתבצרות בסירוב לדרישות להצהיר על נכונות לויתורים של ממש כחלק מהסכם שלום. בדיוני הוועדה מתחו חברי הליכוד ביקורת נוקבת על שר החוץ אבא אבן, שנמצא אז בניו יורק. הם יצאו נגד הודעותיו וראיונותיו, אשר השתמע מהם כי ישראל נכונה לחזור לקו הפסקת האש שקדם למלחמה ואף לסגת משטחים בגדה המערבית מכוח הסכם שלום.⁴³ בגין קצף על שר החוץ וקבע שהמלחמה לימדה על תוקפנות הערבים ועל אי־נכונותם לקבל כל פשרה מצד ישראל שאינה חזרה לקווי 4 ביוני 1967: 'המציאות קיבלה החלטות אחרות [...] למה אנחנו צריכים להתחייב בהבטחות חדשות? [...] עמים אחרים אינם משנים את יחסם כתוצאה ממלחמה? [...] אני מבקש את ראש הממשלה כיהודי, שנוכח מה שקרה שלא נלך עוד בדרך זו'.⁴⁴

הליכוד חתר לקדם מדיניות שמשמעה ביטול כל מחויבות מצד ישראל להחלטה 242 של האו"ם. בגין ביקש להשתמש במתקפת המצרים והסורים כדי להסיר התחייבות של ישראל לנסיגה בגדה המערבית – שטח זה היה בעיניו חלק מארץ ישראל והוא לא היה מוכן לשום פשרה בענייניו.⁴⁵ מרגע שצבא של מדינה חצה קו הפרדה אשר נקבע בהסכם, הדגיש בישיבות שונות, תוקפנותו מבטלת כל מחויבות של המדינה המותקפת להסדרים קודמים. הוא נימק את עמדתו במשפט הבין־לאומי ובחשיבות הענשת התוקפן בבחינת 'דרך להבטחת השלום בין העמים' ודרש שההסברה של ישראל תבטא את המסר הזה בהנחה שהוא יזכה לתמיכה מארצות הברית ומהעמים הקטנים – החיים בצל פחד מפלישה.⁴⁶ כשם שהסכמי שביתת הנשק מ־1949 ביטלו את הגבולות שקבע האו"ם בשלהי נובמבר 1947,

42 בר־טוב, דדו, עמ' 108. בר־לב נאלץ להתנצל על מעשהו בהוראת שר הביטחון משה דיין.

43 ראו את דברי הלוי בפרוטוקול הוועדה, 13.10.1973.

44 שם, 19.10.1973; ודברי הלוי ולנדאו, 13.10.1973.

45 ועדת החוץ והביטחון, 8.10.1973, א"מ.

46 שם, 9.10.1973.

כך על ישראל להכריז כי תוקפנות המצרים והסורים מבטלת את קווי 1949, ובעיקר את החלטה 242 של האו"ם.

אלא שעמדה זו בנוגע למטרות המלחמה עמדה בסתירה לצורך העז של ישראל בהצטיידות צבאית מקיפה ודחופה – ואת הצורך הזה הקפידו להעלות נציגי הליכוד בוועדה.⁴⁷ ראש הממשלה מאיר והשרים הבכירים שנשאו לצדה באחריות לניהול המערכה המדינית והצבאית כאחת לא ראו בהחלטה 242 איום על ישראל. כבר עם קבלת ההחלטה במועצת הביטחון של האו"ם הם הניחו שאין להחלטה משמעות מעשית. הדבר יוכרע במשא ומתן בין ישראל למדינות ערב, בשעה שיבשיל. יתרה מזאת, סדרי העדיפויות בעיצומה של המלחמה היו ברורים לממשלה: הרכבת האווירית ובה אמצעי הלחימה מארצות הברית הייתה חיונית להבטחת כושר הפעולה של צה"ל בעקבות השחיקה במטוסים, בטנקים ובתחמושת. המגעים עם הממשל האמריקני להשגה מידית ומקיפה של אמצעים היו תכופים ונתקלו בקשיים. למאיר היה ברור שמלבד הצרכים המשותפים לארצות הברית ולישראל, מחויבותה של ארצות הברית קשורה במידת האמון של הממשל האמריקני בנכונותה של ישראל למצוא עם סיום המלחמה מתווה ראלי להבטחת היציבות במזרח התיכון. הכרזת ישראל על ביטול החלטה 242 הייתה חותרת תחת המגעים להבטחת חימושו המהיר של צה"ל על ידי ארצות הברית.⁴⁸

מאיר שיתפה את חברי הוועדה בקושי להסביר בהיגיון לפנטגון את הצורך הדחוף של ישראל לקבל אמצעי לחימה 'ואלה הידידים הגדולים ביותר. אין יותר גדולים'. היא הצביעה על לב הסתירה הפנימית בין שתי ההצעות של בגין: 'בדיוק עכשו נחוצה לי הכרזה, ותהיה הצודקת ביותר? במקום שאתווכח על טנקים ועל האפשרות להנחית לא רק מטוס אחד אלא שנים ושלושה, אכנס איתו לויכוח על הכרזות?' חילוקי הדעות כאן הדהדו ויכוח ארוך שנים בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית בשאלת הגדרת המטרות והציפיות של התנועה הציונית מול המעצמות. הזרם אשר אליו השתייך בגין דגל בהצהרות פומביות שתבטאנה את ציפיות הציונות ומדינת ישראל לתמיכה מקיפה ומהירה, על בסיס הנחה שהציונות היא מפעל לאומי צודק ומוסרי אשר משרת מטרות חיוניות למערב במזרח התיכון. 'וואשינגטון רוצה שננצח', קבע מנהיג הליכוד והדגיש כי התמיכה בישראל משותפת לממשל ולדעת הקהל בארצות הברית: 'מדינת ישראל הקטנה, עומדת מול טנקים סובייטים אלה, ומאחוריהם עומדת העוצמה של האימפריאליזם הקומוניסטי'. הוא הסביר כי לאמריקנים יש 'אינטרס לגיטימי' ושאל רטורית: 'האם הם צריכים שהרוסים ישתלטו על שטח זה שהוא מחבר שלוש יבשות?'⁴⁹ מאיר דבקה בגישה מאוזנת יותר, ספקנית בנוגע לכוחה של רטוריקה דיפלומטית ויכולתה של ישראל לשכנע את המעצמות להתעלם מאינטרסים אחרים שלהן בעולם הערבי. בהזדמנות אחרת היא התפרצה על נציגי הימין בוועדה: 'נחוצים מעשים ולא הודעות' והוסיפה באירוניה בתגובה לדרישות מהממשלה

47 לדוגמה: שם, 10.10.1973, 12.10.1973.

48 בר-יוסף, **הצופה שנרדם**.

49 ועדת החוץ והביטחון, 19.10.1973, א"מ.

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

להודיע על השעיית תמיכתה בהחלטה 242: 'איזה כוח עצום יש בהצהרה' (לנדאו התריס בתשובה: 'כוח אדיר').⁵⁰

המגעים לסיום המלחמה – משותפות לעימות בעצימות גוברת (19 באוקטובר ואילך)

ככל שהואץ הדיון על אופן סיום המלחמה נעשתה המחלוקת בין הממשלה לאופוזיציה גלויה יותר. ראשי הליכוד דרשו כי ישראל תתנגד לכל הפסקת אש ותפעל דיפלומטית לסכל יוזמה כזו, כל עוד יש לצבא מצרים אחיזה בצד המזרחי של תעלת סואץ. הכנעת הארמייה השלישית הייתה לדעתם חיונית ואפשרית לפני שתיענה ישראל ללחץ הגובר מצד ארצות הברית לסיים את הלחימה.⁵¹ כלל נציגי הליכוד התנגדו להסכמת ישראל לחזרה לגבולות שקדמו למלחמה מכוח הסכם הפסקת אש. הם לחצו להכרעה מובהקת של האויב. לדעתם, סיום ב'מעין תיקו' יביא לתוקפנות מחודשת מצד הערבים בתוך זמן קצר, ולכן כדברי רימלט, 'מבחינה צבאית, פסיכולוגית ומדינית חשוב איפה נעמוד בזמן שנסכים להפסקת האש'.⁵² בחזית הדרום שרון חתר למתקפת הכרעה שלא לפי מדיניות הממשלה אף כי ספק אם היו בידיו כלים לממש את יומרותיו. בכירי הליכוד ניזונו מדיווחיו ומהערכותיו וביטאו גישה דומה בדיוני ועדת החוץ והביטחון.⁵³ הלוי שאל בנוגע לצבא ישראל, אשר 'היה זקוק לעוד כמה ימים במצרים כדי לנסות, ואולי להצליח לערער את כל המערך המצרי ולשבור אותו [...] למה לא יכולנו להסביר לאמריקנים שדרושים לנו עוד יום, יומיים, שלושה כדי לשנות את המצב בחזית המצרית?'⁵⁴

ראש הממשלה שיתפה אז את חברי הוועדה בעייפות הרבה שהצטברה בצה"ל: 'האנשים עייפים, הטנקים עייפים'. הממשלה החליטה להתקדם להפסקת אש לאחר לבטים וניסיונות לדחות את מועד הפסקת הלחימה בתקווה שיהיו לצה"ל הישגים נוספים לפני שיעצר. בבסיס ההחלטה ניצבה הכרה במרחב הפעולה המדיני המוגבל של ישראל בסבך הלחצים הדיפלומטיים והשיחות האינטנסיביות בין המעצמות ומתוך רצון למנוע מחיר דמים נוסף בקרבות המתמשכים.⁵⁵ נציגי הימין בוועדה יצאו נגד הפניעה לתכתיב של ארצות הברית, שהביא את ישראל לפעול לא לפי צרכיה. זה היה גלגול נוסף של הפולמוס החוזר על גבול היכולת המדינית של ישראל מול בעלות בריתה. בגין ביקר את הממשלה על שלא פעלה מספיק ונחרצות בסוגיית דעת הקהל בארצות הברית וקבע שהיענות לממשל האמריקני

50 שם, 9.10.1973.

51 שם, 19.10.1973.

52 שם.

53 בר טוב, דדו, עמ' 313.

54 ועדת החוץ והביטחון, 22.10.1973, א"מ.

55 שם, 22.10.1973. על ניסיונות ראש הממשלה ומשרד החוץ מול הממשל האמריקני ראו: שם, א 1 / 7023.

תעורר לחצים נוספים ותוליך למדרון חלקלק: 'אנחנו מקבלים תכתיב בלחץ אמריקני, אחד אחרי השני, וברור היה לי שלאחר שקבלנו את הראשון – יבוא השני, ואחר כך יבוא השלישי, רביעי וחמישי. זו הפילוסופיה של הלחץ, פשוט מאוד'.⁵⁶ בגין עוד יידרש להתמודד עם הלחצים האלה שנים מספר אחרי כן וגם עם טענות מימין על היענותו להם, בנושא הסכם השלום שחתם עם סאדאת.

למעשה, במרבית הסוגיות שנדונו בוועדה לא היה פער ממשי בין רצונותיהם של בכירי הממשלה לאלה של ראשי האופוזיציה. ברור שנקודת המבט של בגין ושל שותפיו להנהגת הליכוד הושפעה ממקומם כאופוזיציה ומכך שלא נחשפו ישירות ללחצי של הממשל בווינגטון על ממשלת ישראל. בפרוטוקולים השונים אפשר למצוא ציטוטים של ראש הממשלה מאיר ובהם ביטוי למשאלות לבה, במנותק מהכרה באפשרויות ובמגבלות. לדוגמה, היא ביקשה למחות את זכר חולשתה של ישראל בראשית המערכה באמצעות הנחתת 'מכה הגונה, כך שהרוסים יבקשו הפסקת אש, בהסכמת הסורים, או שיכריחו אותם לעשות זאת'.⁵⁷ גם צמרת הממשלה קיוותה להשיג כיבושים בשטח סוריה ומצרים למטרת מיקוח בשלב הדיונים על הפסקת האש או להרוויח זמן כדי להכריע את הארמייה השלישית בסיני. אולם מאיר ודיין (כמו שאר השרים הבכירים) היו חשופים ישירות למגבלות הצבאיות והמדיניות. הקרבות לקראת סיום המלחמה בסואץ, במבואות אסמאעיליה ובחרמון, לימדו כי צה"ל לא הצליח לחזור לשיווי משקלו ולהביא להכרעה.⁵⁸ ראש הממשלה ושריה הבכירים נשאו באחריות הכוללת לתוצאות פעולותיו, ומכאן שנדרשו להחליט החלטות מתוננות ומדודות, שלא יהיה בהן כדי למתוח את יחסי ישראל והזירה הבין-לאומית, ששם הופגנה חשדנות רבה בנוגע לניסיונות הישראלים לקבוע עובדות בשטח רגע לפני כניסת הפסקת האש לתוקף ואף אחריה.⁵⁹

צביונה הרומנטית, ולא דווקא המעשי, של חשיבתו המדינית צבאית של בגין בא לידי ביטוי בהצעה שהעלה בשיבות השונות לכבוש את דמשק ולחלץ ממנה את היהודים החיים בה. עוד ב־12 באוקטובר, בעקבות דיווחים על מתקפה אפשרית בחזית הצפונית, הוא קרא:

בדמשק ישנם היום 3,000 יהודים נרדפים עד צוואר והם נמצאים שם בגיטו ואיני יודע מה עלול להיות גורלם בימים הקרובים. איני יודע אם נוכל להיכנס לשם ולהוציא אותם עוד בחיים. זו שליחות הומנית מדרגה ראשונה שעומדת בפני שיקולים אחרים, כאשר אנחנו עומדים כמה עשרות קילומטר מדמשק.⁶⁰

56 ועדת החוץ והביטחון, 28.10.1973, א"מ.

57 בראון, *משה דיין*, עמ' 155.

58 יואב גלבר, *רהב*.

59 David Tal, 'A Tested Alliance: The American Airlift to Israel in the 1973 Yom Kippur War', *Israel Studies*, 19, 3 (2014), pp. 29-54

60 ועדת החוץ והביטחון, 12.10.1973, א"מ.

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

נראה שבגין העריך כי חברי הוועדה יסכימו עם דבריו, אשר ביטאו את מקומה של הסולידריות היהודית בהשקפתו,⁶¹ אולם אלה הפגינו שיקול דעת, זהירות ומודעות להשלכות המעשיות של הרעיון. יעקב חזן (מפ"ם, המערך) ויצחק נבון הזהירו מפני התשוקה להכניע את דמשק, בירת סוריה, עיר בעלת חשיבות סמלית בעולם הערבי, וסברו שהכניעתה תעמיק את התהום בין ישראל למדינות ערב. מתקפת כיבוש על דמשק הייתה עלולה לגבות מחירי דמים כבד משני הצדדים, לעורר את הסורים ללחימה חסרת פשרות סמוך לבתיהם; והצהרה על רצון לשחרר את יהודי סוריה תסתיים, כך התריעו, בפגיעה בהם. המלחמה צריכה להתנהל על פי השיקול הצבאי העליון בלבד.⁶² ברקע ניצב גם החשש מתגובת ברית המועצות לאיום על בירת סוריה ומערעור האיזון העדין שמנע התנגשות בין המעצמות. אולם בגין הוסיף להתבטא בפתוס בעניין זה ויצא נגד מה שנראה לו ניסיון להשתיקו ולמנוע ממנו העלאת הצעות לשיקולה של הממשלה. בשפה נמלצת תיאר את חילוץ יהודי דמשק 'שליחות קדושה, מן הקדושות בתולדות ישראל' – שאילו התאפשרה – 'זה היה אחד הדברים הגדולים בתולדות ישראל סבא – בא היום וחייל יהודי מושיע יהודים נרדפים על ידי האויב בארצו. זה חלום שהלוואי ויתגשם'.⁶³ האנקדוטה הזאת והיעדר הבנת ההשלכות של כיבוש עיר בירה בת מיליוני תושבים מלמדים כי במחשבתו של בגין חל עירוב בין תחומים, ובשל כך לקה לעתים שיקול דעתו בחסר. הדבר בא לידי ביטוי באי-התעמקות בפרטים ובאי-הבנת המשמעות המעשית של הצעותיו, ובעיקר של מחירן בחיי אדם.⁶⁴ אלה הופגנו פחות מעשור מאוחר יותר בימי מלחמת לבנון (זו נקראה אז מבצע שלום הגליל).

בחזרה ל-1973. בשבוע האחרון של אוקטובר התמקד בגין בקריאה לממשלה להתנות כל נסיגה של ישראל והפסקת כיתור הארמייה השלישית ואף הספקת מזון לחייליה בשחרור שבויים ישראלים ובאפשרות יציאת יהודי סוריה לארץ.⁶⁵ המסרים בנוגע לשבויים נמשכו בחודש נובמבר, ובכללם דרישה לבטל את הזמנת הסורים לוועידת ז'נווה אם לא יוחזרו השבויים. הוועידה ושאלת המוצא המדיני מהלחימה ניצבו אז במרכז סדר היום של ישראל ושל מערכת הבחירות כאחת.

61 בגין היה מוטרד ממצב היהודים בסוריה ובעיראק בשנים שקדמו למלחמה והעלה את הנושא בפורומים פומביים וסגורים.

62 ועדת החוץ והביטחון, 12.10.1973, א"מ.

63 שם, 13.10.1973.

64 ראו על כך את דברי יצחק נבון בריאיון, אממ"ב; דברי ראש אמ"ן, אלי זעירא, ועדת החוץ והביטחון, 10.10.1973, א"מ; אבי שילון, בגין, עם עובד, תל אביב 2007, עמ' 238-239.

65 ועדת החוץ והביטחון, 24.10.1973, א"מ; דברי הכנסת, 68, 30.10.1973, עמ' 4581-4583.

המלחמה במערכת הבחירות

מערכת הבחירות לכנסת השמינית התחדשה עם סיום הלחימה והייתה שונה מכל קודמותיה. לראשונה בישראל התפתחה התמודדות ממשית על השלטון גם בעקבות התלכדות הקבוצות השונות במסגרת פוליטית חדשה שהוקמה – הליכוד – ועוד יותר מכך בעקבות המלחמה, מחדליה ותוצאותיה הקשות. בגין והליכוד הציבו בטבעיות את הביקורת על הממשלה ועל אחריותה במרכז מערכת הבחירות. הם התמקדו בשלוש סוגיות מרכזיות. הסוגיה הראשונה: החלטת הממשלה שלא לגייס מילואים ולא 'לקרב את הכלים', כלומר לא להיזן כוחות גדולים אל עבר החזית בעקבות הידיעות המודיעיניות שהצטברו בנוגע להכנות שנעשות במצרים ובסוריה לקראת תקיפה.⁶⁶ ספק עד כמה למסר זה – שבגין חזר עליו בעקביות, בכתב ובעל פה, בשלהי 1973 – היה תוקף צבאי. נוכחות רבה יותר של כוחות מילואים בסיני והפעלתם כמו בימי המלחמה הראשונים הייתה עלולה להסב לצה"ל אבדן גדול עוד יותר ולהקשות את המשך הלחימה. יש לשים לב שבגין לא ביקר את החלטת הממשלה להימנע מאישור מכת מנע צבאית ישראלית על מדינות ערב בשעות שקדמו לפרוץ המלחמה. בגין לא טען כי הכרעה זו – אשר בעיני מאיר סללה את הדרך לסיוע המסיבי מצד ארצות הברית בעיצומם של הקרבות – מוטעית, אם כי הוא סירב להביע תמיכה בהצהרה מפורשת של ועדת החוץ והביטחון.⁶⁷ הסוגיה השנייה: האופוזיציה קשרה את המחדל גם לדרך קבלת ההחלטות בממשלה, ובעיקר לקיום דיונים רבים ומכריעים בביתה הפרטי של ראש הממשלה, בהשתתפות שרים ובעלי תפקידים מעטים. בגין חזר והדגיש כי אסור היה ש'המטבח של גולדה' יחליף את הדיון החופשי והשיטתי בממשלה ויצא נגד מה שראה בו פגיעה ביכולת השרים לממש את אחריותם כלפי הציבור. הסוגיה השלישית: ניהול המגעים לקראת הפסקת האש.⁶⁸ שבועות אחדים לאחר תום הקרבות קרא בגין במפורש לראש הממשלה להתפטר על רקע אחריותה לנסיבות שהביאו לפרוץ המלחמה.⁶⁹ גם אם לרוב השתדלו ראשי הליכוד לנקוט לשון ממלכתית וזהירה,⁷⁰ המסרים שביטאו

66 ראו לדוגמה: שם, 24.10.1973 ו-13.11.1973, עמ' 4593-4597. מרדכי ארציאלי, 'בגין: לו גויסו המילואים בזמן היה לנו ניצחון אדיר', **הארץ**, 10.12.1973; פרוטוקול מרכז תנועת החרות, 20.11.1973.

67 ועדת החוץ והביטחון, 9.10.1973, א"מ. מלבד הדיון בישיבה הזאת, לא מצאתי ערעור מפורש של בגין או של דובר מרכזי אחר בליכוד, על ההחלטה להימנע ממתקפת מנע, ואפשר לומר בזהירות שבגין ושותפיו תמכו בהחלטת הממשלה והסכימו עם תועלתה לישראל. ראו את דברי מאיר, פרוטוקול ישיבת הממשלה, 18.11.1973, בתוך: חגי צורף (עורך ראשי), **גולדה מאיר – הרביעית בראשי הממשלה – מבחר תעודות ומבואות מפרקי חייה (1898-1978)**, ארכיון המדינה, ירושלים 2016, עמ' 595.

68 אריה נאור ואמנון למפרום (עורכים), **מנחם בגין, ראש הממשלה השישי: מבחר תעודות מפרקי חייו (1913-1992)**, ארכיון המדינה, ירושלים תשע"ד, עמ' 244-248.

69 **דברי הכנסת**, 68, 13.11.1973, עמ' 4594.

70 ראו על כך את ביקורתו של בדר, **הכנסת ואני**, עמ' 257.

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

הביאו לקרע של ממש בין גולדה מאיר ובין בגין, שהקפיד עד אז לשמור עם ראש הממשלה על יריבות פוליטית מכבדת וממלכתית. מאיר ציינה בזיכרונותיה: מנהיגי הליכוד 'קרעו אותי לגזרים' באמצעות 'רטוריקה ותיאטרליות', הגדירה את נאומיהם דמגוגיה וצבירת הון פוליטי מטרגדיה לאומית. מאיר כתבה בכאב שהם דיברו בשטף 'על דברים נוראים, אבל הם דיברו בשטף, אפילו בלי לעצור בדיבורם, ואני התמלאתי שאט נפש'.⁷¹ נראה שראש הממשלה נשאה עמה את רגשות האחריות ואף האשם על פרוץ המלחמה ועל מחירה הכבד מנשוא, הבינה שהסתמכה בהחלטותיה על המלצות מפקדי צה"ל והתקשתה למחול לראשי האופוזיציה על הביקורת שמתחו עליה ועל ממשלתה בתקופה הרגישה שלאחר המלחמה. מאיר גם העריכה כי תפקודה בעת ניהול המערכה היה שקול ועז רוח וכי הניווט שלה את המגעים המדיניים התבסס על הכרת המציאות ומגבלותיה כדי להבטיח לישראל את המרב – והרגישה שמנהיגי הליכוד, ובראשם בגין, נוהגים בה לא בהגינות. מאיר, שמעמדה התערער באחת, כינתה את בגין בעוקצנות 'מנהיג העם' והזהירה מפני האסון הצפוי למדינת ישראל אם תעלה מפלגתו לשלטון.⁷² עשור מאוחר יותר התמודדו ראשי הליכוד עם אופוזיציה שנעשתה לעומתית יותר ויותר ככל שנמשכו הקרבות בלבנון וביקרה את מטרות המלחמה שניסחה הממשלה ואת האמצעים שנקט הצבא.

מערכת הבחירות לכנסת השמינית התחדשה בתנאים עדיפים מבחינת האופוזיציה, על רקע כישלונות הממשלה במניעת המלחמה הנוראה ונזקיה. הכישלון במלחמה היה בראש ובראשונה צבאי ומודיעיני, אולם הדרג המדיני הבכיר תרם לו ישירות ובעקיפין ונשא באחריות כוללת. אף שבמוקד ניצבה כמובן אחריות ממשלת מאיר למחדל, ריחפה מעל מערכת הבחירות השאלה אם אין לראות במנחם בגין, המנהיג הוותיק של הימין, ובמפלגתו, חלק מן הממסד השמרני שקפא על שמריו, הפגין אי-הבנה של המציאות וכשלי הארץ שימש במה מרכזית לטענה הזאת: 'יהיה צורך להזכיר את הנוקשות המדינית, והביטחון העצמי המופרז, שבהן היה גם לליכוד ובייחוד לבגין חלק נכבד'.⁷³

הליכוד – בתגובה לטענות כי גם ראשיו היו חלק מליקוי המאורות הישראלי הכללי – נסמך על החלטת גח"ל לפרוש מן הממשלה בקיץ 1970. בגין ניתב אז את מפלגתו לפרוש ממשלת האחדות בראשות מאיר, על רקע החלטתה לאמץ את תכנית שר החוץ של ארצות הברית רוג'רס לקידום תהליך מדיני במזרח התיכון, על בסיס תכנית 242. בשלוש השנים שחלפו נמתחה על הכרעה זו ביקורת נוקבת, ובסתיו 1973 היא שימשה עדות לראיית הנולד של ראשי הימין. אלה טענו כעת כי המלחמה הוכיחה את צדקת הערכתם כי פני מדינות ערב אינן להסדר כי אם למלחמה. הם הזכירו כי שיקול הדעת המדיני-ביטחוני של בגין קיבל חיזוק ימים אחדים לאחר הפרישה מהממשלה – כאשר הזינו המצרים, בגיבוי סובייטי שתוכנן מראש, סוללות טילים אל תעלת סואץ. עיבוי מהותי זה של מערך הטילים המצרי

71 גולדה מאיר, חיי, מעריב, תל אביב 1975, עמ' 326.

72 פרוטוקול ישיבת הממשלה, 18.11.1973, בתוך: צורף (עורך ראשי), גולדה מאיר, עמ' 595.

73 רן כסלו, 'מגבלות המנהיגים', הארץ, 19.11.1973. ראו גם: אברהם שוויצר, 'המחדל הראשי', שם, 21.12.1973.

בליל הפסקת האש נועד להבטיח הגנה מפני מטוסים לכוחותיהם בחזית במקרה של חידוש הלחימה, וגבה מחיר כבד מחיל האוויר של ישראל במלחמה שהסתיימה זמן קצר לפני כן.⁷⁴ במשך השנים הציגו אישים שונים מהליכוד את הסברה שהישארות גח"ל בממשלה הייתה מונעת את פרוץ המלחמה או מבטיחה גיוס מילואים נרחב מוקדם.⁷⁵ אין כמובן דרך לאשש או להפריך טענה זו, אולם הניסיון להציג את מפלגת הימין כמי שראתה את הנולד בקיץ 1970 אינו זוכה לחיזוק מעיון במקורות. הפרוטוקולים של דיוני ממשלת הליכוד הלאומי בקיץ 1970, ערב התפרקותה, מלמדים כי פרישת גח"ל לא הייתה קשורה לסוגיית הטילים. היא נבעה אך ורק מהכרעת הממשלה להיענות לשדר נשיא ארצות הברית ריצ'רד ניקסון לקבל את המתווה המדיני של ארצות הברית, ובכללו מחויבות מצד ישראל לשם ביצוע החלטה 242 של האו"ם, כלומר לפשרה טריטוריאלית בגדה המערבית. בלשונו המפורשת של בגין: 'הרי ההודעה הזאת כללה התחייבות מפורשת לחלק מחדש את ארץ-ישראל המערבית ולמסור לחוסיין את מרבית שטחי יהודה ושומרון. זו ההחלטה אשר בגללה התפטרונו'.⁷⁶ לעומת זאת, בגין ושרים אחרים של גח"ל תמכו אז במתווה הפסקת האש ולא מתחו כל ביקורת על היתרונות הצבאיים שהיא תקנה למצרים.⁷⁷ למעשה, הכנסת סוללות הטילים לקרבת תעלת סואץ והאתגר הממשי שהציבו לחיל האוויר החלו עוד באביב 1970 והיו בין הגורמים להאצת ההסכמה של ישראל להפסקת אש.⁷⁸ אף שבגין עצמו תמך בהפסקת האש אשר אפשרה את הצבת הטילים בצד המערבי של תעלת סואץ, ימים אחדים לאחר חזרתו לאופוזיציה הוא החל למתוח ביקורת על הממשלה בעקבות ההצבה הזאת.⁷⁹

74 ראו לדוגמה: מנחם בגין, 'מצהרי יום הכיפורים', מעריב, 12.10.1973. ציטוט של בגין מ-1970 שהשתמש בו דוברי הימין: 'הריני מודיע לבית ולאומה כי על-פי המציאות איננו הולכים לא לשלום ולא לבטחון. לפנינו בעתיד הנראה לעין אחת משתי האפשרויות: או שאנחנו הולכים להסדר עם מלחמה, או שאנחנו הולכים למלחמה בלי הסדר'. דברי הכנסת, 58, 12.8.1970, עמ' 2864.

75 ראו לדוגמה: אלימלך רימלט, 'מוח פורה ומשכילות רחבה', בתוך: יוסף ספיר, מבחר מאמרים ונאומים, המכון לחקר הכלכלה והחברה בישראל, תל אביב 1977, עמ' יא וכן ישעיהו בן-פורת, שיחות עם דן מרידור, ספרית פועלים, תל אביב 1997, עמ' 54. יוחנן בדר טען שהמחדל מוכיח את צדקת החלטת גח"ל לפרוש מן האחריות על המעשים והמחדלים של הממשלה הזאת, ראו: בדר, הכנסת ואני, עמ' 227.

76 דברי הכנסת, 58, 12.8.1970, עמ' 2862.

77 ראו את דברי שרי גח"ל בחמש ישיבות הממשלה (26.7.1970, 29.7.1970, 30.7.1970, 31.7.1970 ו-4.8.1970) שהתקיימו בעקבות מכתב הנשיא ניקסון לראש הממשלה מאיר מ-24.7.1970. בגין תמך במפורש בהפסקת האש והסתייג רק מהצעה לראות בה הפסקת אש זמנית, לשלושה חודשים. יוסף ספיר הדגיש בשיבה זו כי נוסח ההסכמה של ישראל להפסקת האש 'זה נתקבל על כולם'. פרוטוקול ישיבת הממשלה, 31.7.1970, א"מ. וראו את דברי עזר ויצמן על זחילת הטילים לתעלה בחודשים שקדמו לקיץ 1970, שם, 4.8.1970.

78 יואב גלבר, התשה – מלחמה שנשכחה, דביר, מודיעין 2017, עמ' 559-564, 577-579.

79 ראו את דברי בגין מ-12.8.1970 ו-25.8.1970, דברי הכנסת, 58, עמ' 2862-2867, 3017-3019. ממשלת ישראל הודיעה לממשל האמריקני ב-5.8.1970 כי לא תוכל לקבל הצבת טילים סובייטיים לאורך התעלה, ובמקרה כזה תיאלץ להפר את הפסקת האש – אך לא עשתה זאת. ראו את סיכום פגישת

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

בשלב הפולמוס על עמדות המנהיגים השונים, לפני המלחמה, הזכיר בגין כי באחת מישיבות ועדת החוץ והביטחון במאי 1973 הוא ביקש מראש אגף המודיעין האלוף אלי זעירא להימנע משימוש במונח 'סבירות נמוכה'.⁸⁰ כך הוא הציג את הדברים בישיבה המדוברת:

אני כמובן לא בא לטעון שבגלל השימוש במושג סבירות נמוכה לא תהיה כוונת בצבא או תיחלש חלילה, אבל המונח הזה יוצר אווירה מסוימת, שאיננו דרושה לנו. אינני בא לטעון שיש סבירות גבוהה לפתיחת אש בקרוב מאוד על ידי מצרים או על ידי שילוב מצרי-סורי – אני חושב שפתיחה באש מצד האויב תיתכן, וזה מספיק. ואז הספקולציה ביחס למידת הסבירות איננה דרושה לנו לשיקולנו.⁸¹

פרוטוקול הישיבה מגלה כי בהמשך לדברים נכוחים אלה הוסיף בגין:

יש מפנה אחד גדול, שעדיין בפומבי, לדעתי, לא ניתן לו ביטוי מספיק על ידינו. אויבנו מגיעים למסקנה שהם אינם יכולים, בעתיד הנראה לעין, לנצח את ישראל [...] זה מפנה גדול. הם אינם אומרים שישאל ניצחה את הערבים באופן סופי – לא, אבל הם היום מכריזים שהיום ישראל היא בלתי מנוצחת [...] זוהי התוצאה של המצב האסטרטגי החדש שבא לנו בעקבות מלחמת ששת הימים, וכמובן ההתעצמות הצבאית.⁸²

אם כן, בגין ביטא גישה מורכבת, שביקשה להישמר מהפחתת הערנות לאפשרות של מתקפה על ישראל אך גם הייתה שותפה להערכת ההכרה של הערבים ביתרונה הצבאי המובהק של ישראל. גישתו זו עמדה בלב הביקורת שנמתחה עליו בתור מי שיש לראות בו שותף לליקוי המאורות שפקד את מנהיגותה של ישראל ערב המלחמה. שר הבריאות ויקטור שמ' טוב קרא לעברו בזמן פולמוס בכנסת: 'אתה היית במשך שש שנים אחד מגדולי המסונוורים. אתה היית שש שנים, בתזמורת של הטעיות ואשליות ניגנת כינור ראשון'.⁸³ אהרן בקר, מזכיר ההסתדרות לשעבר וחבר ועדת החוץ והביטחון מטעם המערך, סיפר בזיכרונותיו על פנייתו האישית למנהיג הליכוד – 'איך ייתכן הדבר? [ש] איש בעל עבר ביטחוני וניסיון מדיני כה רב' – לא ניתח את המציאות נכוחה אף שהיה חשוף לפני המלחמה לכל הסקירות שנתנו הגורמים הביטחוניים לחברי הוועדה – 'כיצד אתה לא נזעקת?' בקר כתב: 'גם בפיו לא הייתה תשובה והוא השפיל מבטו'.⁸⁴ בסתיו 1973 התחדדה

שגריר ישראל בארצות הברית יצחק רבין עם הנרי קיסינג'ר, היועץ לביטחון לאומי של ארצות הברית, שנשלח ב-5.8.1970 למזכיר המדיני של ראש הממשלה שמחה דיניץ. האמריקנים פיצו את ישראל בתקציב נדיב לצורכי רכש צבאי כדי לאזן את המצב בתעלה, שהופר לרעת ישראל עם קירוב הטילים המצריים.

80 לדוגמה: מנחם בגין, 'דוח אגרנט ואחריות הממשלה', **מעריב**, 5.4.1973.

81 ועדת החוץ והביטחון, 18.5.1973, א"מ.

82 שם.

83 **דברי הכנסת**, 68, 20.12.1973, עמ' 4803.

84 אהרן בקר, **עם הזמן ובני הדור**, עם עובד, תל אביב 1982, עמ' 169-170.

השאלה אם הליכוד משמש חלופה רעננה וחפה משגיאות או חלק מדור שסיים את תפקידו, קפא על שמריו, לא הבין את אשר ראו עיניו ונושא באחריות כלשהי למלחמה הקשה שרק הסתיימה. באותו הזמן גם גברה התהייה אם בידי מפלגת האלטרנטיבה לחלץ את מדינת ישראל ממעגל הדמים.

תגובת הליכוד לכמיהת הציבור לשלום

יותר מ־2,600 ההרוגים במלחמת יום הכיפורים הפגישו את החברה הישראלית עם היקף לא נתפס של שכול, פצועים ושבויים. הזעזוע הנפשי, תוצאה של המלחמה, לא פסח גם על ראשי מפלגת הימין ועל התומכים בה. תמונת מצב הנפגעים בקרבות הטרידה את חברי ועדת החוץ והביטחון והם עסקו בה בחרדה מיד עם פרוץ המלחמה ושוב ושוב בזמן המלחמה. בגין העריך 'בלב דואב, שהמספר אינו קטן'.⁸⁵ ב־10 באוקטובר, על רקע השמועות והדאגה העמוקה שהשתקפה ברחוב הישראלי, התחבטה הוועדה בדבר מסירת המידע על נפגעים למשפחות ובדבר דיווח על האבדות לציבור הרחב. בגין ביקש לא להמתין לסיום המלחמה עם הודעה בנושא זה ולנסח בזהירות וברגישות המתבקשת על רקע הספק בנוגע למצבם של הנעדרים הרבים. הוא העריך שמדובר במאות הרוגים ו'שזה לא יוריד את המורל של הציבור', ואולם מספרם היה גבוה הרבה יותר. הציבור הבין כי מדובר במלחמה קשה בשתי חזיתות ונחשף, מתחנות רדיו זרות, לשמועות ולידיעות המכוונות על אלפי אבדות: 'העם יעמוד בזה. זה עדיף על אותו מצב רוח ההולך ומעמיק. אין לשכוח שאין עם רגיש יותר לאבדות בנפש מעמנו, וזה מוכיח את מידת תרבותו'.⁸⁶ הודעה ראשונה בדבר ההרוגים בקרב חיילי צה"ל פורסמה לבסוף ב־14 באוקטובר. עם סיום הקרבות לחץ בגין לסרוק את השטח כדי לאתר את גופות הנעדרים 'לחפש בטנקים ולהוציא את הבנים' ולהקל את מצוקת המשפחות השואלות 'איפה הבן שלי?'⁸⁷ גם לנדאו, חברו להנהגת תנועת החרות, שיתף בשיברון הלב שגלווה לטיפול במשפחות אשר ניסו להתחקות אחר גורל יקיריהם שלא שבו.⁸⁸

המלחמה – שבגין כינה אותה 'מלחמת הצלה וגאולה' – לא הסתיימה בניצחון כמו המלחמות הקודמות, וודאי לא נלוותה לה הרגשת איפוריה והרגשה של שיא היסטורי, כמו במלחמת ששת הימים.⁸⁹ התהייה שעלתה במלוא עוזה הייתה מהו האופק לישראל לאחר הקזת הדם: האם פניה להסדרים הדרגתיים של הפסקת הלחימה והפרדת כוחות, בדרך לתהליך מדיני שיישב ולו חלקית את הסכסוך, בתיאום עם המעצמות; או שמא להכרה

85 ועדת החוץ והביטחון, 7.10.1973, א"מ; וראו גם את שאלתו ב־9.10.1973.

86 שם, 10.10.1973.

87 שם, 28.10.1973.

88 שם, 31.10.1973.

89 דברי הכנסת, 16.10.1973, 68, עמ' 4476.

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

בהיעדר כל נכונות מצד הערבים ליציאה ממעגל הדמים, ומכאן להשקעת מאמץ נוסף בניסיון להשיג הכרעה והכנעה של מדינות ערב, גם במחיר של קרע עם ארצות הברית. הדיון בשתי האפשרויות האלה נהיה מרכזי עם סיום המלחמה ועם התחדשות מערכת הבחירות, לקראת יום הבחירות, שנדחה ליום האחרון של שנת 1973.

ממשלת מאיר ביקשה להסיט את תשומת הלב של הציבור מהמחדל באמצעות ניתוח השיח הציבורי והפוליטי מהעבר אל העתיד בתקווה להפחית ככל האפשר את הנזק הבחירותי (אלקטורלי) הצפוי. המערך הציג את עצמו בתעמולת הבחירות כמי שרוצה ויכול להוביל באחריות ומתוך ניסיון תהליך שלום, שיושג באמצעות הסדרים מדיניים מעשיים, או למצער כמפלגה שביכולתה למנוע את פרץ האלימות הבא. ועידת ז'נווה שכונסה סמוך לבחירות, בהשתתפות המעצמות, ישראל, מצרים וירדן (אך לא סוריה), נחשבה צעד ראשון בדרך ליציאה ממעגל המלחמה, שרק הסתיים סבב קשה שלו. בגין הסתייג מהוועידה מכיוון שהיא התבססה על ההחלטות 242 ו-338, שמשמעותן פשרה טריטוריאלית, ופקפק ביכולתה להניע תהליך מדיני. עמדה זו שאימץ הליכוד טיפחה שוב את דימוי המפלגה כ'מפלגת מלחמה' שעלייתה לשלטון תעמיק את האלימות במזרח התיכון בגלל נוקשות מנהיגיה. ראשי המערך תיארו בצבעים קודרים את מה שעלול להתרחש לדעתם ביחסי ישראל וידידותיה ברחבי העולם, ובראשן ארצות הברית, אם יעלה הליכוד לשלטון.⁹⁰

מששכבו הקרבות ולקראת הבחירות התכנס מרכז תנועת החרות, החטיבה המרכזית בליכוד. הישיבה הראשונה יחדה כולה לנאום ארוך של בגין,⁹¹ ושתי הישיבות שאחריה היו גדושות דוברים ושונות לגמרי בסגנון. זה היה רגע של חשבון נפש בעקבות הלם המלחמה והלכי הרוח בישראל אחריה. 'כולנו נתונים בהלם', שיתף חבר המרכז ועיתונאי חרות לשעבר יצחק שמואלי, 'אנו באנו לכאן לתת פורקן'. עוד ועוד חברים ביקשו לעבד את חוויותיהם כפעילי המפלגה בשבועות הכואבים והמתוחים שבין הפסקת האש ליום הבחירות. הם נחשפו להרגשות הקשות וללאות בחברה הישראלית לאחר המלחמה העקובה מדם, הקרבנות הרבים, הנעדרים, הפצועים והשבויים וגם לכמיהה העזה לשלום שרווחה בציבור וגם בקרב התומכים במפלגה.

ישראל שילת, ראש סיעת הליכוד בעיריית באר שבע, סיפר על חוג בית שהוא השתתף בו לצד נשים רבות שבעליהן גויסו: 'הכמיהה לשלום היא גדולה. הדאגה גדולה'. להתרשמותו, רובן 'אינן מוכנות לקבל את הגירסה של המערך של שלום תמורת החזרת שטחים', ובכל זאת הוא הפציר במנהיגי חרות 'להגיע ולהסביר לאנשים שאנו בעד שלום בדיוק כמו כל אזרח במדינה [...] צריכים לשים דגש יותר על המילה שלום'.⁹² מדבריו עלה הצורך להמחיש לציבור את היכולת של הליכוד להנהיג, לאזן בין האידאולוגיה לקשב למציאות. חברת המרכז חמדה גלעדי הוסיפה לדבריו:

90 דן מרגלית, **ראיתי אותם**, כנרת זמורה ביתן, תל אביב 1997, עמ' 105.

91 פרוטוקול ישיבת מרכז תנועת החרות, 20.11.1973, ארכיון מכון ז'בוטינסקי, ה 1 - 2 / 21 / 2.

92 שם, 29.11.1973.

'אני עשיתי משאל עם בין שכבות שונות של הציבור שהוכיח שהציבור שולל את הדרך שלנו האומרת – רק כך! מובן מאליו שביניהם אמהות שכולות אבל גם גברים'. גם היא החזיקה בתפיסות מכסימליסטיות, אולם סרבה להתעלם מהלכי הרוח להם נחשפה ב'שטח': 'לפנינו עבודה קשה ומפרכת. אל תשלו את עצמכם, חלה תזווה, הפחד, העייפות, מספר גדול של נופלים ופצועים יצר מצב רוח אחר'.

הדיונים של מרכז תנועת החרות, התנועה שתפיסותיה היו הניציות המסורתיות והעקביות בישראל, ביטאו השפעה מובהקת של מלחמת יום הכיפורים על השיח המפלגתי. עם זאת, המסקנות שהסיקו חברי המרכז לא היו אחידות. מקצתם תבעו מהנהגת המפלגה גישה מעשית (פרגמטית), שתבוא לידי ביטוי בהצהרה מפורשת כי אין היא מחויבת לססמה 'אף שעל', כלומר להימנעות מכל נסיגה משטחים שנכבשו ב-1967, מכוח הסדר שלום. חבר הכנסת דב מילמן הצטרף להערכה כי הציבור מצוי בסחף מאז המלחמה וקרא להדגיש כי חרות נכונה לפשרות. דוד ישי, מיוזמי הסיעה תכלת לבן בהסתדרות, היה מן היחידים שהעזו לבטא במפורש את התביעה ממנחם בגין להבהיר לציבור כי הרעיון 'אף שעל' מתייחס רק לגדה המערבית' וכי ראשי המפלגה 'מוכנים להידבר על שלום אמת ועל שעלים שאינם בגבולות א"י [...] את זה ראוי לשמוע בצורה מתאימה גם מיו"ר התנועה'.⁹³ עורך הדין אברהם נאמן החרה החזיק אחריו והדגיש: 'לא זכור לי אי פעם שאנו הגדרנו את מטרת המדיניות שלנו כמדיניות של אף שעל, מטבע זו מעולם לא נטבעה על ידנו'. הוא הפריד בין 'שלמות המולדת', המתייחסת ליהודה, שומרון ועזה, ובין סיני שבנוגע אליו חלים רק 'שיקולי נפט וביטחון' והדגיש: 'היהודים לא היחידים בעלי זכויות כאן'.⁹⁴ כמה וכמה מחברי המרכז התרשמו כי הציבור צמא למהלכים אשר ירחיקו ממלחמה וחושש שמא יקרב הליכוד את ישראל לסיכוב לחימה נוסף: 'רבים שואלים ומה מחר בבוקר?' כלומר הישראלים מצפים מהליכוד להציג תכנית עבודה בונה ומעשית, ולא למתוח ביקורת.⁹⁵

השונות במסקנות בשבועות שלאחר המלחמה באה לידי ביטוי במסר אשר ביטאו כמה מחברי המרכז בדבר אחריותה של התנועה לומר לציבור את האמת שלה, גם אם מדובר ב'דברים מרים ומכאיבים', ולא לכוון את תעמולתה 'ללכוד את נפשות הבוחרים'. אפרים זמברג, מראשי סניף בת ים, תיאר 'תופעות הנוגעות מעמקי הלב ותופעות הקורעות לב' במפגשיו והדגיש שהמבוכה והטלטלה אינן רק נחלת 'העם בציון' אלא 'גם של מרבית חברי תנועתנו'. לדבריו, 'הציבור מחפש מורפיום, נס'. הוא הזהיר כי הלך הרוח בציבור מנוצל לתעמולה נגד הליכוד: 'יש מי שיוביל אותו לאשליה ויש מי שכבר מחדיר למוחו ויש מי

93 שם, 16.12.1973.

94 שם, 29.11.1973.

95 הפרופ' יוחנן אהרוני לבגין, 2.12.1973, אממ"ב, 556 - OP. מכתבים שנשלחו אל בגין כללו מסרים דומים. הפרופ' יוחנן אהרוני, מהארכאולוגים הבולטים בישראל, הוטרד מהתחזקות תדמית המפלגה בתור מי שמפנה את גבה לכל ניסיון לקדם שלום והפציר בבגין לא להחמיץ את 'השעה הגדולה'.

שאומר לו [...] אלה ודאי לא יובילו לשלום'. בכל זאת זמברג טען כי על התנועה להיצמד לעקרונותיה; 'מי שמבקש לומר חצי אמת מחליש את עמדתנו [...] אנו היחידים שיכולים היום לעצור בעד ההידרדרות'.⁹⁶ דעה דומה הביע אלי (יעקב) תבין, ממפקדי האצ"ל וחבר הנהלת הסוכנות היהודית. חבר הכנסת יורם ארידור דרש בשם הפיכחון הפוליטי להבהיר: 'בתנאים הנוכחיים אין סיכוי בעתיד הקרוב לשלום בינינו לבין הערבים'.⁹⁷ גם דוברים ניציים מובהקים שתמכו בנחישות בעמדתה המסורתית של חרות לא התעלמו מהחרדה מהתחדשות הקרבות ומהכמיהה לעצירת מעגל הדמים. כך למשל שיתף מיכאל קליינר הצעיר את החברים בהרגשה שעלתה במפגשיו הציבוריים. נדמה שהוא כמעט התנצל על הצורך לדבר על שלום, להציע 'מדיניות פוזיטיבית', מתוך הלחץ הפנימי של החברים כי ללא מסרים מעשיים העם לא יראה בליכוד חלופה ראויה.⁹⁸

ככל שהתקרב יום הבחירות (31 בדצמבר 1973), כן הבינו בגין ושותפיו להנהגת הליכוד את גובה המחיר הבחירתי שהם עלולים לשלם – תוצאה של תדמיתם הדוגמטית. בגין יצא לסדרת אספות בחירות ברחבי הארץ, ולצדו חברי מרכז מתחלפים, בכותרת 'מלחמת יום הכיפורים – הלקחים לעתיד'.⁹⁹ הוא מחה על מה שכינה 'עלילת הדם' – 'לחלק את העם הזה לשני מחנות – מחנה השלום ומחנה הרוצה במלחמה',¹⁰⁰ הבטיח כי מפלגתו תוכל להביא לעם שלום וביטחון והאשים את המערך בכך שבימי שלטונו התקיימו מלחמות חוזרות ושפיכות דמים מתמדת.¹⁰¹ יוחנן בדר, שהיה שנים רבות מספר שתיים בתנועת החרות, הבהיר במאמר שפרסם כי בנוגע לגבולות בסיני וברמת הגולן – הליכוד אינו מתנגד התנגדות מוחלטת לנסיגה, אלא חבריו 'פתוחים למשא ומתן ולחוזי השלום כפי שייקבעו'.¹⁰² ספק כמה היה בנוסחה המורכבת שהציג כדי לשוות לליכוד בכלל ולמנהיגו בפרט, מראה של מפלגה מעשית. על רקע זה, השפעתם הבחירותית של המלחמה ושל המחדל בטווח הקצר הייתה מוגבלת. פנחס ספיר העריך לימים כי כינוס ועידת ז'נווה (ששודרה בטלוויזיה הישראלית) תרם חמישה מנדטים למערך.¹⁰³ חוקרים שבחנו את דפוסי ההצבעה ואת הגורמים להם זיהו תנודה של קולות מהמערך לליכוד, לאחר המלחמה, אולם נראה שהמגמה הזאת הייתה מצומצמת מהיקפה לולא הצטיירה מפלגת הימין בעיני רבים מהבוחרים בתור גורם שעלול להרחיק את ישראל מעלייה על מסלול שמצמצם אפשרות

96 ש.ם.

97 ש.ם, 16.12.1973.

98 ש.ם, 29.11.1973.

99 ראו מודעות שונות באוסף הספרייה הלאומית. לדוגמה: <https://tinyurl.com/4jx8empe> (אוחזר ב־29.8.2022).

100 **דברי הכנסת**, 68, 20.12.1973, עמ' 4802.

101 [ללא שם מחבר], 'בגין בתגובה על דברי ספיר: מלחמות חוזרות ושפיכות דמים מתמדת', **הארץ**, 18.12.1973.

102 יוחנן בדר, 'מי אמר "אף שעל"?' – השלילה והאמת, **ידיעות אחרונות**, 28.12.1973.

103 מירון מדויני, **היהודיה הגאה: גולדה מאיר וחזון ישראל**, עידנים, תל אביב 1990, עמ' 468.

להתלקחות סבב לחימה נוסף.¹⁰⁴ להבדיל מהמערך, שירד מ־56 ל־51 מנדטים, בליכוד קיבלו 39 (לעומת 32 מנדטים שזכו בהם כל מרכיבי הליכוד בבחירות הקודמות) – אלה הביאו את המפלגה רק אל סף השלטון.¹⁰⁵

השפעת מלחמת יום הכיפורים על מנחם בגין ועל הימין הישראלי

הליכוד הוקם ב־11 בספטמבר 1973, והמלחמה פרצה שלושה שבועות לאחר מכן. בשל סמיכות זמנים זו היו המלחמה ומערכת הבחירות שהתחדשה מיד אחריה סדנת התגבשות של מרכיביו השונים לכלל מפלגה אחת.

אפשר לזהות בדרך פעולת הליכוד במלחמת יום הכיפורים דפוס תגובה אופוזיציוני אופייני בישראל.¹⁰⁶ מפלגת האופוזיציה הראשית נוטה להירתם תחילה למאמצי הממשלה בזמן המלחמה כחלק מההתכנסות הפטריוטית למען הדגל הלאומי ומהרצון לתמוך במנהיגות הלאומית במצב משברי וכן מדובר בתוצאה של החשש להיתפס בעיני הציבור כמי שמפגינה נאמנות לאומית מוגבלת. ההתפתחויות בזירה הצבאית, בזירה המדינית ובזירה החברתית משפיעות על נטיית האופוזיציה להתבדל מהממשלה; וכך בכך עם גילויי התמיכה במלחמה, היא נוטה למתוח ביקורת על ניהול הממשלה את מטרותיה ועל האמצעים שהיא נוקטת. דפוס זה בלט במלחמת סיני, שאז התנגדה תנועת החרות לנסיגת ממשלת בן-גוריון מסיני ומרצועת עזה; וכן במלחמת לבנון: המערך והמפלגות היוניות שלצדו תמכו בראשיתה בממשלה, ואילו בהמשכה הם מתחו ביקורת נוקבת. בסתיו 1973 שימש הליכוד אופוזיציה בונה בשלב הבלימה ופעל להגביר את השפעתו על המתרחש באמצעות חיזוק מעמדה של ועדת החוץ והביטחון, הזירה שראשי המפלגה השתתפו בה. ככל שחלפו הימים הוסיפו ראשי המפלגה להפגין אחריות לאומית ובה בעת התבדלו באמצעות גישה ממלכתית ניצית. גישה זו באה לידי ביטוי בדרישה לא למהר לסיים את הקרבות באמצעות היענות ללחצים להסכים לפשרות מדיניות. דרך פעולתו של בגין נבעה מהשקפת עולמו המדינית מזה ומשיקולים פוליטיים מזה, ובמרכזו רצון למצות את ההזדמנות למצב את המפלגה החדשה כחלופה פוליטית על רקע הפגיעה במעמדה של

104 Alan Arian, 'Were the 1973 Elections in Israel Critical?', *Comparative Politics*, 8, 1 (1975), pp. 152-165; Anna Getmansky and Chagai M. Weiss, 'Pyrrhic Victory: How and Why Wars Affect Political Attitudes and Behavior', Working paper (Forthcoming)

105 אמיר גולדשטיין, 'לידתה של אלטרנטיבה פוליטית: הדרך לליכוד 1973', *עיונים בתקומת ישראל (ישראל 1967-1977: המשכיות ומפנה, סדרת נושא, 2017)*, עמ' 152-153.

106 לדיון כללי בדפוסים של מפלגות אופוזיציה במשברים ביטחוניים ראו לדוגמה: Jack S. Levy and William F. Mabe Jr., 'Politically Motivated Opposition to War', *International Studies Review*, 6, 4 (2004), pp. 65-83; Philip Arena, 'Success Breeds Success? War Outcomes, Domestic Opposition, and Elections', *Conflict Management and Peace Science*, 25, 2 (2008), pp. 136-151.

מנחם בגין, הליכוד ומלחמת יום הכיפורים: אופוזיציה במלחמה וניצני השלום

הממשלה, שנחשבה אחראית למחדל. הליכוד לא הוביל את המחאה על המחדל. זו פרצה בשדה החוץ-פרלמנטרי וסימלה את משבר הלגיטימציה המחריף לשלטונה של תנועת העבודה ואת סדקיה המעמיקים של המערכת ההגמונית בשל המחדל. הסדקים בהגמוניה אֶפְשָׁרוּ לליכוד, בתור כוח פוליטי פרלמנטרי חלופי, לנקז אליו שלוש שנים וחצי מאוחר יותר את פריים של תהליכים דמוגרפיים, תרבותיים, הכלכליים וחברתיים שהתחוללו בחברה הישראלית ולעלות לשלטון.

איך השפיעה המלחמה על בגין ועל מפלגתו? מלחמת יום הכיפורים הייתה המערכה הצבאית השלישית שהיה מנחם בגין מעורב בה כמנהיג פוליטי לגיטימי. גם אם ייחל מנהיג הליכוד לשותפות רבה יותר בהתוויית המדיניות הישראלית, הוא נכח בכל יום בדיונים בוועדת החוץ והביטחון ונמצא בקשר עם ראש הממשלה ועם שר הביטחון. שבועות רבים הוא נחשף לדיאלוג, לשיקולים הצבאיים, המדיניים והפוליטיים ולהחלטות בעת מערכה צבאית כבדה, הפכפכה ונעדרת הרגשת ניצחון ברור. מנהיג הליכוד הבין בדיונים את מגבלות הכוח של ישראל, של צבאה ושל מפקדיו, שהיו עד אז מושאי הערצתו. בעקבות הקשר ההדוק למדי בינו ובין שרון, הוא נסחף בעיצומה של המלחמה לתוך 'מלחמות הגנרלים' שהתלקחו ביניהם. אוקטובר 1973 הייתה 'סדנת המלחמה' של בגין. אפשר לזהות בה, כמו שהראיתי על בסיס הפרוטוקולים, גילויים של אחריות וראייה רחבה של הנהגת הליכוד, לצד מחשבות על האפשרות לכפות פתרונות מדיניים על מדינות ערב, הצעות לכבוש חלקים מבירה ערבית (דמשק), שביטאו שיקול דעת חסר, אי-התעמקות בפרטים והבנה מוגבלת של השלכותיהן, ובעיקר של מחירן בחיי אדם. כמה ממאפיינים אלה הופגנו פחות מעשור מאוחר יותר כאשר כבר היה בגין על כס ראש ממשלה בעת מבצע שלום הגליל, שנסיבותיו היו כמובן שונות לגמרי מימי אוקטובר 1973.

בגין הצהיר ב־1982 כי מבצע שלום הגליל הוא תיקון לטראומה של מלחמת יום הכיפורים;¹⁰⁷ הצהרה זו מלמדת על אופן התבוננותו באירועי סתיו 1973. מלבד הרובד הפוליטי הפולמוסי, המבקרים את המחדל ביקשו לגדר את האירוע המטלטל, להדגיש שהכישלון היחסי היה פרי מנהיגות כושלת ושטעויות אנוש נקודתיות ותפיסות מוטעות השפיעו על המלחמה ועל תוצאותיה. בגין האמין כי ממשלת הליכוד תוכל, באמצעות המלחמה בלבנון, למחוק את 'הטראומה', להשיב את הביטחון העצמי של מדינת ישראל בכוחה וביכולתה לעצב את המציאות הגאופוליטית שהיא פועלת בתוכה. עם זאת, ברור כי ניהול המלחמה בלבנון והתבססות ישראל בבוצה של שכנתה מצפון לא זו בלבד שלא עלו בקנה אחד עם המטרה הזאת אלא אף השיגו את היפוכה.

נושאי חוץ וביטחון שוב במרכז סדר היום של הימין: בשנים שקדמו למלחמה שררה תמימות דעים בסוגיית חוסנה הביטחוני של מדינת ישראל. סוגיות פנים, כלכלה וחברה התייצבו במקום מרכזי יותר בסדר יומה של החברה הישראלית. גברה אז

107 אמיר פלג-עוזיהו, "מלחמת ברךה מוסרית": השפעת השואה על תפיסת הביטחון של מנחם בגין, עיונים, 26 (2016), עמ' 242-245.

הביקורת על נטייתם של בגין ושל ההנהגה הוותיקה של תנועת החרות להתמקד בענייני חוץ וביטחון ולהסתפק בעיסוק בלתי סדיר ומוגבל במציאות הכלכלית-חברתית בישראל.¹⁰⁸ תהליך הקמת הליכוד ביטא את הציפייה שהמפלגה החלופית מימין תדגיש ביתר שאת את שידוד המערכות שנדרש בתחומים האזרחיים בישראל. מלחמת יום הכיפורים הטתה מחדש את הליכוד לעבר ההדגשה המסורתית של התחום המדיני-ביטחוני, להצגתו כממד הרה גורל לעתידה של ישראל ולאמונה כי יש להכפיף אליו את סדר היום של התנועה. בגין הזכיר לחברי מרכז תנועת החרות את הביקורת שנמתחה על התנהגותו בעניין זה, הגדיר אותה 'קלות דעת' ואף רמז: 'הדעה המזויפת והמסוכנת הזו' תרמה לשאננות שעמדה בבסיס מחדל המלחמה.¹⁰⁹ אמנם מדינת ישראל נקלעה בשל המלחמה למשבר כלכלי, אולם תשומת הלב של הליכוד חזרה להתמקד גם בשנים שאחרי כן בעיקר בסוגיות חוץ וביטחון. חיזוק הפרגמטיות בבסיס השיח הניצי: לגופן של ההשקפות, אפשר לזהות בליכוד תגובה מפוצלת למלחמה. מצד אחד, עמדותיהן הניציות של כמה מחטיבות המפלגה (חרות, התנועה למען ארץ ישראל השלמה וחלקים ברשימה הממלכתית) נעשו תקיפות יותר כמו שהן עולות מהעמדה האופוזיציונית המודגשת הן סביב ועידת ז'נווה והן מול תהליכי הסדרת שביתת הנשק בשנים 1974 ו-1975.¹¹⁰ בעיני חברי מרכז תנועת החרות, נשיא מצרים חתר להשמדת ישראל, ולא היה שותף אפשרי לתהליך שלום. חברת המרכז חולדה גורביץ מחיפה פירשה את המציאות במזרח התיכון לאחר המלחמה: 'מנהיגי ערב אומרים שהם רוצים להשמיד ולעקד אותנו'; ופסקה: 'אותו סאדאת לעולם לא יעשה שלום איתנו'.¹¹¹ גם בגין הדגיש בישיבת ועדת החוץ והביטחון את ההנחה 'שאוּיבנו אינם רוצים בשלום'.¹¹² בחורף 1973, על רקע סבב הלחימה הקשה, כמעט לא התעורר דיון על יוזמת השלום או על הפסקת הלחימה של סאדאת בשנתיים שקדמו לפרוץ המלחמה, וגם על השפעת התגובה הנוקשה של ממשלת מאיר לגישויו ולבחירתו לפנות לדרך פעולה צבאית. הסוגיות האלה יוצגו בשנים שאחרי כן וייעשו סלע מחלוקת בין חוקרים עד ימינו.¹¹³

מצד אחר, מלחמת יום הכיפורים גרמה לחוגים מרכזיים בתוך הליכוד להכיר במגבלות הכוח ובצורך למצוא דרך להסדרת הסכסוך הישראלי-ערבי. לדוגמה, בנימין הלוי ושניאור זלמן אברמוב, שניים מחברי המפלגה בוועדת החוץ והביטחון, בחרו לקרוא בקיץ 1974

108 על כך ראו: בדר, **הכנסת ואני**, עמ' 227-229. אורי כהן ונסים ליאון, **מרכז תנועת החרות והמזרחים: משותפות אדנותית לשותפות תחרותית**, מחקר מדיניות 88, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים 2011, עמ' 82-86.

109 פרוטוקול מרכז תנועת החרות, 20.11.1973. להרחבה ראו: כהן וליאון, שם, עמ' 91-92.

110 שם, עמ' 76. זכי שלום, 'ממשלת יצחק רבין הראשונה וקידום תהליך השלום – הסכם הביניים עם מצרים', **עיונים**, 28 (2017), עמ' 44-83.

111 מרכז חרות, 29.11.1973.

112 ועדת החוץ והביטחון, 22.10.1973, א"מ.

113 בר-יוסף, 'ההיסטוריוגרפיה'; קיפניס, 'המפנה'; צורף, 'ממשלת גולדה מאיר'; וונטיק ושלום, **מלחמת יום הכיפורים; בוימפלד, קפיצה למים הקרים; גלבר, רהב**.

בפומבי לממשלת ישראל ולהנהגת מפלגתם, להכריז על נכונות לפשרות טריטוריאליות כדי לקדם שלום. הפרוטוקולים של הוועדה מלמדים כי הם היו ערים עוד בזמן המלחמה למטרות המוגבלות של ההתקפה על ישראל ולאופן שסאדאת ראה בה אמצעי להשגת הישגים טריטוריאליים ותודעתיים שיאפשרו הנעת תהליך מדיני. עוד ביום הלחימה הראשון, העריך אברמוב: 'הערבים מבקשים לכבוש עמדות גשר [...] על מנת להפעיל גורמים בינלאומיים לפתרון הסכסוך במזרח התיכון'. הוא הכיר בצביונה המוגבל של מתקפת המצרים והסורים, שנבע מהכרה בעליונות הצבאית של ישראל בכלל ובתחום הגרעיני בפרט וגם מהערכה כי המגעים המדיניים העקיפים הגיעו למבוי סתום. הלוי הסביר לקראת סיום הקרבות: 'לפחות שנה היה מדובר על זה, שהתכנון המצרי הוא תמיד זה: נעבור את התעלה נקים ראשי גשר, נתפוס מה שניתן לתפוס, ואחר כך תבוא הפסקת אש של האו"ם ותציל אותנו'.¹¹⁴ בשיח הישראלי הגלוי בשלהי 1973 הוצגה המלחמה כמלחמת השמדה של הערבים את ישראל, אולם נראה כי מבעד לרטוריקה החלו לנבוט, גם בשורות הליכוד, זרעי ההכרה כי מתקפת המצרים והסורים נועדה לא רק למחות משהו מכישלון מדינות ערב ב־1967 אלא גם להמחיש לישראל ולמעצמות את מחיר הסטטוס קוו ולהניע את המהלך המדיני. אברמוב, הלוי (ששובצו במקום החמישי וה־13 ברשימת המפלגה בבחירות) ואף שמואל תמיר (שמיני ברשימה) הדגישו ב־1974 כי מחיר השלום עדיף ממחיר המלחמה. הם לא היו היחידים בליכוד שביטאו את המסר הזה: כל זה בתנאי שנשיא מצרים יבהיר במפורש כי פניו להסדר מלא; ואכן, כך קרה כעבור ארבע שנים. במקום אחר ניתחתי את האופן שבגין עצמו אימץ בהדרגה, הלכה למעשה, את השקפתם ואף ביטא אותה בפומבי ומפורשות בשנים 1975-1977, לפני המהפך.¹¹⁵

כאן אפשר לזהות את ההבדל בין השפעת מלחמת יום הכיפורים על הליכוד ובין השפעתה על הקבוצות בימין הדתי המשיחי. הצעירים שהקימו את גוש אמונים ראו במלחמת יום הכיפורים אתגר אחד בתוך רצף מאבקים של היהודים בתהליך תקומתם, ולא אירוע טראומטי. הם ביקשו לפוגג את אוירת הנכאים ואת הנכונות לנסיגה שזיהו בעקבות משבר המלחמה ולהמחיש את מחויבותם הלא מתפשרת לתהליך הגאולה באמצעות הגברת ההתנחלות בשטחים.¹¹⁶ רבים מראשי הליכוד לא היו שותפים לפרשנות הזאת. השפעת מלחמת יום הכיפורים עליהם הייתה שונה בתכלית מהשפעתה של מלחמת ששת הימים. בגין ומפלגתו נשאו עמם ב־1977 את החוויה הצורבת של שבועות הלחימה הקשים במלחמת יום הכיפורים, את ההכרה בכמיהת הציבור הישראלי לשלום ולמניעת עוד סבב לחימה עקוב מדם וגם את רצונם לנפץ את תדמית הליכוד כמפלגת מלחמה ולהטביע חותם כמי שפורצים דרך לשלום.

114 דברי אברמוב, 6.10.1973; דברי הלוי, 22.10.1973.

115 להרחבה: Amir Goldstein, 'War and Peace in the Discourse of the Likud Party, 1973-1977', *British Journal of Middle Eastern Studies*, 50, 5 (2023), pp. 1-18.

116 מוטי ענברי, 'סיפורו של גוש אמונים', קתדרה, 158 (טבת תשע"ו), עמ' 215.